

IEPAZĪSTI
VIDZEMES
LĪBIEŠUS

VIDZEMES LĪBIEŠI – vēsture, arheoloģija, valoda un kultūrvēsturiskais mantojums

Interesešu izglītības mācību programma sākumskolas un pamatskolas vecuma skolēniem

Izziņas materiāls pedagogiem

Izziņas materiālā apkopotas tēmas, kas saistītas ar arheoloģiskajiem avotiem un vēstures pētījumiem par Vidzemes lībiešiem un viņu seno apdzīvoto zemi Metsepoli. Tajā ietverti apraksti par dzīvesvietām un apbedījumu vietām, Vidzemes lībiešu nodarbošanos, dzīvesveidu, dzimtām, apgērbi un tradīcijām mūsdienās. Materiālā sniegta arī informācija par valodu, vietvārdiem un apvidvārdiem, kā arī iekļauts Vidzemes lībiskās kultūrtelpas izklāsts, palīdzot izprast šī kultūras mantojuma nozīmi un tā vietu Latviešu vēsturiskās zemes identitātes veidošanā.

.....

Autori:

Lolita Ozoliņa, PhD, Latvijas Kultūras akadēmijas Kultūras un mākslu institūta pētniece,
Eduards Plankājs, Mag.hist., PhD cand., Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvijas vēstures institūta zinātniskais asistents, Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas departamenta krājuma glabātājs,
Gunta Kļava, Dr. philol., valodniece, Latvijas Universitātes Lībiešu institūta vadošā pētniece.

Konsultanti:

Rasma Noriņa, vēsturniece,
Valts Ernštreits, Dr. phil., Latvijas Universitātes Lībiešu institūta direktors un vadošais pētnieks,
Karls Pajusalu (*Karl Pajusalu*), valodnieks, igauņu valodas, vēstures un dialektoloģijas profesors Tartu Universitātē.

Mācību līdzeklis un izziņas materiāls pieejams:

www.vidzemeslibiesi.lv

Vidzemes lībiskā kultūrtelpa 2025

Vidzemes lībiešu valoda

ir runāta līdz pat 19. gs. vidum, tāpēc bagātais Vidzemes lībiešu mantojums mūsdienās saskatāms daudzās jomās – latviešu valodas izloksnēs un vietvārdos kādreiz lībiešu apdzīvotajās teritorijās, materiālajā un nemateriālajā kultūras mantojumā, dzimtu saknēs, ieražās, tradīcijās un folklorā.

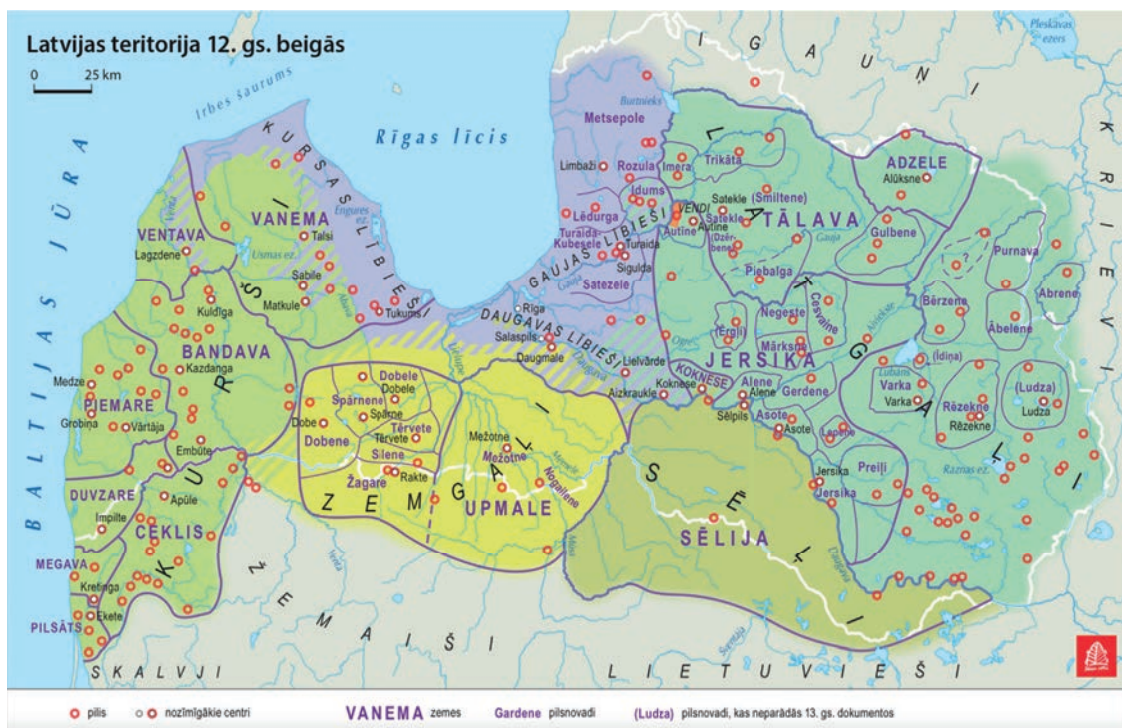
1. Arheoloģisko avotu liecības un vēstures pētījumi par Vidzemes lībiešiem

Plašākas ziņas par Vidzemē dzīvojošajiem lībiešiem 12. gs. beigās un 13. gs. sākumā sniedz Indriķa Livonijas hronika. Indriķa hronikā, kas sarakstīta latīņu valodā, lībieši un viņu apdzīvotās teritorijas minētas kopš 1180. gadiem. 13. gs. beigu notikumi atspoguļoti Atskaņu hronikā, un tās autors par lībiešiem saka:

“Turp pie upes Daugavas (*Dune*), kas šurpu tek no Krievijas (*Ruzen*), mita ļaudis bezdievīgi, kaujā varen drošsirdīgi: – līvi (*Liven*) tie – tā sauca tos.”

No arheoloģiskajos izrakumos atrastajām senlietām, hroniku un dokumentu liecībām ir secināts, ka Vidzemes lībieši apdzīvojuši Rīgas jūras līča austrumkrastu un Daugavas labo krastu līdz Aizkrauklei.

Pēc apdzīvotās teritorijas Vidzemē vēsturiski izveidojies lībiešu dalījums četrās grupās – Daugavas, Gaujas, Idumejas un Metsepoles lībiešos. Idumejas lībieši jau tolaik dzīvoja jaukti ar latgaļiem, kuri piederēja baltu ciltīm, Daugavas lībieši – ar kuršiem, latgaļiem, zemgaļiem un dzīvoja jaukti kopā arī ar sēļiem.

1. attēls.
Latvijas karte, kurā
attēlotas baltu ciltis
un Latvijas
pamatiedzīvotāju –
lībiešu – apdzīvotās
teritorijas 12. gs.
(Latvijas vēstures atlants)

Lībieši vai līvi? “Lībieši” ir vārds, kas jau kopš ļoti seniem laikiem latviešu valodā tradicionāli lietots lībiešu apzīmēšanai. Vārds “līvi” latviešu valodā ir ienācis jaunākajos laikos, saskaņojoties ar vācisko lībiešu nosaukumu (*Liven*) un no tā atvasinātajiem lībiešu nosaukumiem igauņiski (*liivlased*) un mūsdienu lībiešu valodā (*līvõd*). Abi vārdi ir sinonīmi.¹

“Vidzemes lībieši” ir termins, ko piešķīruši vēsturnieki, lai nošķirtu Vidzemē un Kurzemē dzīvojušos lībiešus. Vidzemes lībieši apdzīvojuši vairākus novadus – Daugavas lejteci, Gaujas krastos un Ziemeļvidzemi ap Rīgas jūras līci. Lībieši, kas senatnē dzīvoja mūsdienu Daugavas lejtecē, sevi dēvējuši arī par *veinalenses* jeb “daugaviešiem”, bet Gaujas apkaimes lībieši atbilstoši dzīvesvietai – par imeriešiem, turaidiešiem utt.²

Vācieši pakļāva savām interesēm lībiešu saimniecisko darbību, iesaistīja viņus savos karagājienos pret igauņiem un latgaļiem. Cīņās un pretošanās mēģinājumos lībieši cieta lielus zaudējumus, un viņu skaits saruka. Par 1211. gadu Indriķis savā hronikā rakstīja: “Un visā Līvzemē izcēlās liela sērga; cilvēki sāka slimot un mirt, un apmira tautas lielākā daļa, sākot ar Turaidu, kur pagānu līķi gulēja neapbedīti, līdz Metsepolei un tālāk uz Idumeju līdz letiem un Cēsīm, un nomira vecākie, vārdā Dabrelis un Ninnus, un daudzi citi. Arī Sakalā un Igaunijā un pārējos Igaunijas apgabalos uzkrīta lielās miršanas posts”³. Turpmākajos gadsimtos lībiešu apdzīvotajos apvidos ienāca arvien vairāk citu iedzīvotāju, samazinājās lībiešu skaits un pastiprinājās pakāpeniska to saplūšana ar latviešiem. 13.-16. gs. dokumentos minētajos aprēķinos, vietvārdu un personvārdu izvērtējumā – Salacas novada iedzīvotājos lībiešu īpatsvars 16. gs. vidū bija apmēram 40 %, Vainižu novadā – 30 %, Limbažu novadā – 25 %, Turaidas novadā – 15 %⁴.

Lielais Ziemeļu karš (1700-1721) galvenokārt, skāra Vidzemes lībiskos apvidus, un tam sekojusi mēra epidēmija bija vieni no vistraģiskākajiem apstākļiem, kas veicināja lībiešu skaita krasu samazināšanos. Pēc doc. J. Bērziņa pētījumiem Salacas draudzē izmira 79,8 %, Limbažu draudzē – 77,5 %, Liepupes draudzē – 80 %, Umurgas draudzē – 84,18 % iedzīvotāju. Latviešu vēsturnieks, profesors Edgars Dunsdorfs (1904-2002) uzskatīja, ka šī mēra epidēmija **ievadīja lībiešu galīgu likvidāciju** Vidzemē. Lībiešu palieku apdzīvotajos apvidos no jauna ieplūda cilvēki no slimības mazāk skartajiem novadiem, turpinājās Vidzemes lībiešu saplūšanas process ar latviešiem, zināmā vērā tiem saglabājoties tikai Limbažu un Salacas draudzēs. Tur šis process noslēdzās 19. gs. 2. pusē, kad izzuda lībiešu valodu ikdienā runājošie ļaudis.

¹ Lībiešu krasta ceļvedis. https://suiti.lv/PDF/CelvedisLibiesi_lv.pdf

² Ciglis, J., Zirne, S., Žeiere, I. *Lībieši senatnē*. LNVM, 2001

³ *Indriķa hronika*. (1993). Rīga: Zinātne, 161.-163. lpp.

⁴ Travel, E. (1995) *Über die Notwendigkeit, die livische Siedlungsgeschichte zu erforschen*. Latvijas Zinātņu akadēmija Vēstis. Nr. 9/10. 59. lpp.

17. gs. viens no Baltijas pazīstamākajiem vēsturniekiem Tomass Jērns (*Tomas Hiärne*, 1638-1678) piemin četrus Rietumvidzemes pagastus, kur, pēc viņa datiem, dzīvoja lībieši: Liepupe (vācu val. *Pernigel*), Limbaži (*Lemsal*), Nabe (*Nabben*) un Vainiži (*Winsel*). Lībiešu kopējam skaitam ar visai lielu ticamības pakāpi vajadzēja būt zem pieciem tūkstošiem. Saskaņā ar T. Jērna datiem 17. gs. pirmajā pusē lībieši vēl dzīvoja senajā Metsepoles novadā, taču ar latviešu kaimiņiem viņi jau runāja latviešu valodā. Vēsturiskas uzmanības vērts ir T. Jērna dotais lībiešu valodas socioloģiskais raksturojums, kas tulkojumā skan šādi: „Lībiešu pašlaik ir tik maz, to, kas dzīvo Salacas krastā šaurā joslā Limbažu, Liepupe, Nabes un Vainižu virzienā, kā agrāk teikts. Viņi gandrīz katru dienu lieto latviešu valodu, jo dzīvo kopā [ar latviešiem] un dievkalpojumos jāiztiek ar latviešu valodu”⁵.

Latvijas etnogrāfi lībiešu izzināšanai sāka nopietni pievērsties kopš 1956. gada, strādājot ekspedīcijās vispirms Rietumvidzemes un Daugavas lībiešu apdzīvotajos apvidos. 20. gs. 60. gados pētījumi sākās arī Kurzemes lībiešu ciemos. Viens no rezultātiem ir lībiešu sētas iekārtošana Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā. Mūsdienās lībiešu valodas un kultūras pētījumus pamatā veic LU Lībiešu institūts, kā arī Tartu Universitātes pētnieki Igaunijā un citas pētnieciskās institūcijas Latvijā un ārpus tās robežām.⁶

1.1. Vidzemes lībiešu senā apdzīvotā zeme – Metsepole

Jau lībiešu vēstures un senkultūras pētnieks, igauņu arheologs Ēvalds Tenisons (*Evald Tõnisson*, 1928-2001) savā rakstā pirmajam apkopojošajam atjaunotās Latvijas laika rakstu krājumam „Lībieši” atzina, ka „Metsepolei kā lībiešu un viņu kultūras pamatteritorijai ir pievērsti maz uzmanības”⁷.

Vidzemes lībiešu senais novads Metsepole (no Salacas lībiešu val. *Mytsa puol* ‘meža puse’) ziemeļos iesniedzās mūsdienu Hēdemēstes un Sārdes novadu teritorijā, rietumos robežojās ar Rīgas jūras līci, austrumos – ar latgaļu seno zemi Tālavu, dienvidaustrumos – ar lībiešu zemi Idumeju, bet dienvidos – ar Gaujas lībiešu zemi Turaidu. Metsepoles ziemeļu centrs veidojās Salacas upes apkārtnē.⁸

2. attēls. Seno Vidzemes lībiešu apdzīvotās zemes – Metsepoles teritorija. Baltijas reģiona seno tautu karte. Pielāgots no Sutrop, Aunap (2011)

⁵ Grīntāls, R. (2013). *Lībieši. Lībieši: vēsture valoda un kultūra*. Rīga: Līvõ Kultūr sidām, 255.-265. lpp.

⁶ *Latvijas Vēstnesis*. Nr. 214 (1275) Ar lībiskām krāsām karogā, tērpos, raksturā. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/32248>

⁷ Tenisons, Ē. (1994). Arheologu domas par lībiešu izcelsmi. *Lībieši*. Rīga: Zinātne, 16.-32. lpp.

⁸ Pajusalu, K., Vinklers E. (2023). *Salacas lībiešu valodas ceļvedis*. LU Livõd institūt tigtimiz seļtš / LU Lībiešu institūta atbalsta biedrība.

Nozīmīgākais centrs Piedaugavas novados, spriežot pēc arheoloģiskā materiāla, bija Doles sala. Kā centrs pieminama arī Aizkraukle. Gaujas baseinā centrālo vietu ieņēma Turaida un Satezele. Metsepole, Lēdurga un Idumeja veidoja atsevišķus novadus. Metsepoles teritorija bijusi mežaina, mazapdzīvota teritorija gar Vidzemes jūrmalu. Joprojām nav vienprātības, kur atradusies Metsepoles pils, kas pirmoreiz rakstītajos avotos minēta 1226. gadā (latīņu val. *Castrum Mezepol*). Arheologi saista to ar vairākiem senās Metsepoles teritorijā atrodamajiem pilskalniem – Skultes Stārastu kalnu, Limbažu Ķezberkalnu, Grebu vai Liepupes pilskalnu.

Savukārt Metsepoles lībiešu ziemeļu un ziemeļaustrumu kaimiņi bija igauņi. Tomēr nav īstas skaidrības, cik tālu sniedzās lībiešu apdzīvotās teritorijas. Tartu universitātes profesors, valodnieks un antropologs Urmas Sutrops (*Urmas Sutrop*, 1956), analizējot pieejamos avotus par Metsepoles un igauņu seno novadu Sakalas un Sontaganas robežām, secinājis: „Historiogrāfiskā tradīcija, kas balstās uz rūpīgu Indriķa hronikas lasīšanu, atzīst, ka piejūras teritorijas uz dienvidiem no Pērnavas piederēja lībiešiem. Tās secinājums ir, ka piejūras teritorijas uz dienvidiem no Pērnavas ir Salacas lībiešu senā Metsepoles novada ziemeļu daļa.”⁹ Šo pieņēmumu atbalsta arī valodnieku pētījumi – no igauņu valodas izloksnēm Salacas lībiešu valodai vislielākā leksiskā līdzība ir ar dienvidigauņu leivu valodas izloksni, kā arī Hēdēmes un Kihnu izloksnēm.¹⁰

Fragmentāras ziņas par lībiešiem no 18. gs. 2. puses un 19. gs. sākuma atrodamas mācītāju un vācbaltu novadpētnieku atstātajos rakstos.

.....

“Viņi robežojas ar igauņiem, kuriem ir brāļi, un ar latviešiem, kuru valodu un ieradumus pamazām vajadzēja pieņemt. Jau no tā var nojaust, ka šīs senās tautas Vidzemē vēl esošās paliekas savu veco valodu diezin vai ir saglabājušas pavisam tīru; to viņi vēl runā savā starpā. Ir nepateicīgas pūles gribēt viņus pilnīgi izpētīt pēc to patreizējām īpašībām: kurš var atšķirt, ko lībieši nesen ir pārņēmuši no igauņiem? [...] Latvijā no viņu vecās īstās valodas vēl atrodas pēdas viņu senākajās dzīves vietās: alām, muižām, ciemiem un ūdeņiem vēl tagad ir vārdi, kurus viņiem deva lībieši; un tas ir drošākais pierādījums igauņu un lībiešu valodu tuuībai.. Tagad lībiešus pieskaita latviešiem.”

Augusts Vilhelms Hupels 1777. gadā.¹¹

3. attēls. Lībieši krogā. Suētciems 1846. gads.
A. G. Pecolda zīmējums

⁹ Sutrops, U. (2013) Par lībiešu Metsepoles novada ziemeļu robežu senās neatkarības laikā. *Lībieši: vēsture valoda un kultūra*. Rīga: Līvõ Kultūr sidām, 2013. 133.-147. lpp.

¹⁰ Sutrop, U., Pajusalu, K. Medieval Livonian county Metsepole and the historical and linguistic border between Livonians and Estonians. *Lingistica Uralica* XLV, 2009. Pp. 253.-268.

¹¹ Noriņa, R. Ozoliņa, L. (2023). *Vidzemes lībieši*. Rīgā: LU Lībiešu institūta atbalsta biedrība / LI Līvõd institūt tigitimiz seļtš, biedrība.

Vidzemes lībiešu vēsturiskajās zemēs pēc 2021. gada administratīvās teritoriālās reformas mūsdienās ietilpst šādi novadi:

- **Metsepoles vēsturiskajā teritorijā** – Limbažu novads un daļēji Valmieras novads.
- **Gaujas lībiešu teritorijā** – Saulkrastu, Siguldas, Ādažu un Ropažu novads.
- **Daugavas lībiešu vēsturiskajā teritorijā** – Rīgas valstspilsēta, Salaspils novads un daļēji Ropažu, Ogres un Aizkraukles novads.

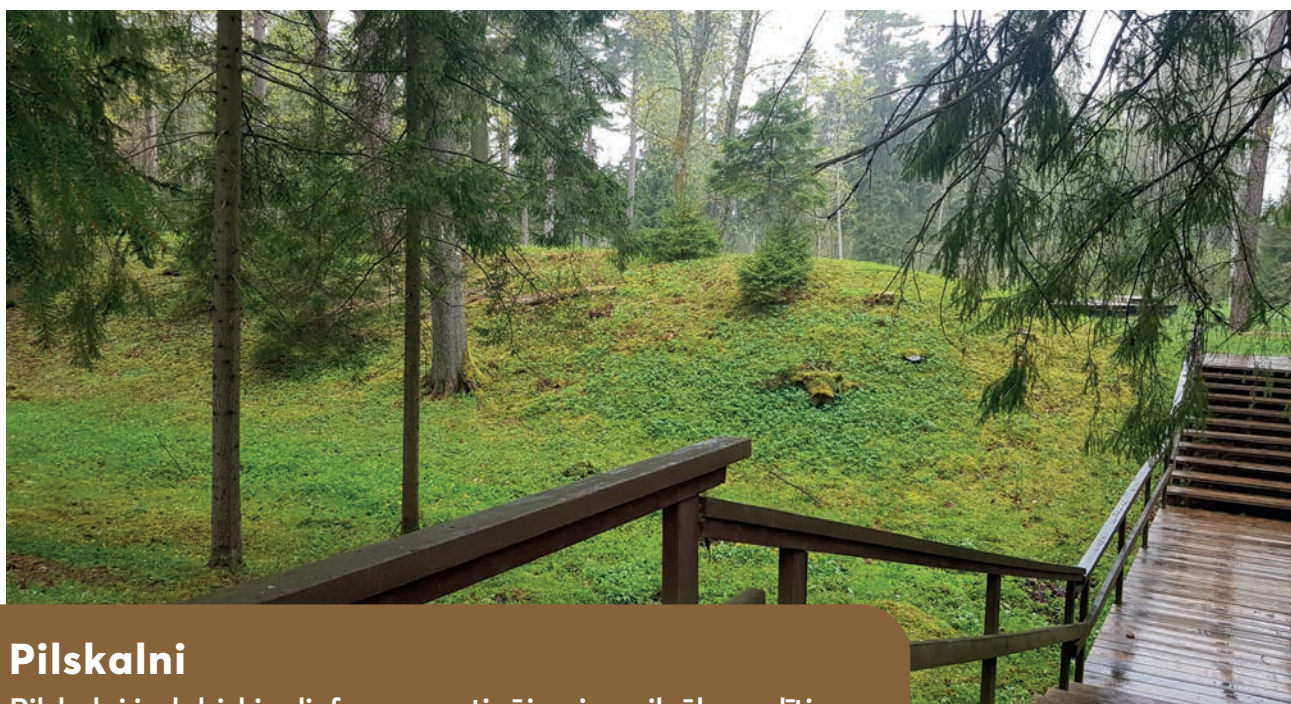

Limbažu novada karoga pamatā ir lībiešu karogs un tā krāsu joslas. Savukārt karoga centrā ir Limbažu novada ģerbonis – augšējā laukā ir sudraba burukuģis, apakšējā – sarkans savrups robots mūris ar vārtiem.¹²

4. attēls. Limbažu novada karogs

1.2. Vidzemes lībiešu dzīvesvietas – pilskalns un ciemi

Pilskalns

Pilskalns ir dabiski reljefa paaugstinājumi ar cilvēku radītiem pārveidojumiem (grāvjiem, terasēm un vaļņiem). Pilskalnā bija koka nocietinājumi – aizsargsienas un vārtu torņi –, lai briesmu gadījumā tajos varētu patverties novada iedzīvotāji kopā ar mājlopiem un vērtslietām (naudu un rotām).

5. attēls.
Liepupes pilskalns.
Foto: Lolita Ozoliņa

¹² <https://www.limbazunovads.lv/lv/novada-vizuala-identitate>

6. attēls. Turaidas
pilskaļns – iespējamā
Turaidas vadoņa
Kaupo rezidences
vieta.

Foto: Alfrēds Platācis

Labāk nocietinātie pilskalni kalpoja arī par valdnieku un militāro vadoņu rezidencēm jeb dzīvesvietām, kurās tie dzīvoja patstāvīgi cauru gadu kopā ar saviem asins radniekiem un "ieroču brāļiem" – karadraudzi. Hronists Indriķis Livonijas hronikā tos dēvē par "radiem un draugiem" (no lat. val. *cognati et amici*).

Ciemi

Novada iedzīvotāji – zemnieki – dzīvoja viensētās, un vairākas viensētas veidoja ciemus. Viduslaiku dokumenti piemin vairākus Vidzemes lībiešu ciemu nosaukumus, piemēram, *Meszekull* 'meža ciems' – ciems pie Aģes upes, ko vēsturnieks Muntis Auns saista ar lēņavīra Reinholda Zasa lēni – Muižciemu (Auns, 2019: 180); *Sepküll* 'kalēju ciems' (mūsdienās Pāle).

1277. gadā Rīgas arhibīskaps Johans izlēņoja Vidrižu (*Vidersele*), Mukurmuižas (*Morikas*) un Kaugažu (*Causele*) ciemus savam māsasvīram Johanam no Lūnes (*Johann de Lune*) (LGU I, 38. S. 46.). Daugavas lejtece no Doles salas līdz Ikšķilei 11.–13. gs. izveidojās veselas lībiešu ciemu sistēmas, kas pielīdzināmas pilsētu priekštečiem, piemēram, Salaspils Laukskolas ciems.

7. attēls. Viensēta upes krastā.
Zīmējums: Agris Liepiņš, 1996

8. attēls. Lībiešu vīrieša apbedījums ar suņa līdzapbedījumu. Autors: Kao Vjēts Ngujēns (Cao Việt Nguyễn)

Apbedījumu vietas

Vidzemes lībieši savus mirušos apglabāja galvenokārt speciāli uzbērtos kapu uzkalniņos, retāk – līdzenajos kapulaukos. 10.–11. gs. izplatīta bija mirušo kremēšana jeb rituāla sadedzināšana kopā ar sadzīves priekšmetiem un rotām, taču 11. gs. otrajā pusē un 12. gs. (domājams, kristietības tradīciju iespaidā) arvien biežāk sastopama mirušo apbedīšana nesadedzinot, taču arī šādos apbedījumos sastopamas uguns rituālu liecības – baltu smilšu bērumi ar oglīšu un pelnu piejaukumu no bērnu mielasta ugunskura.

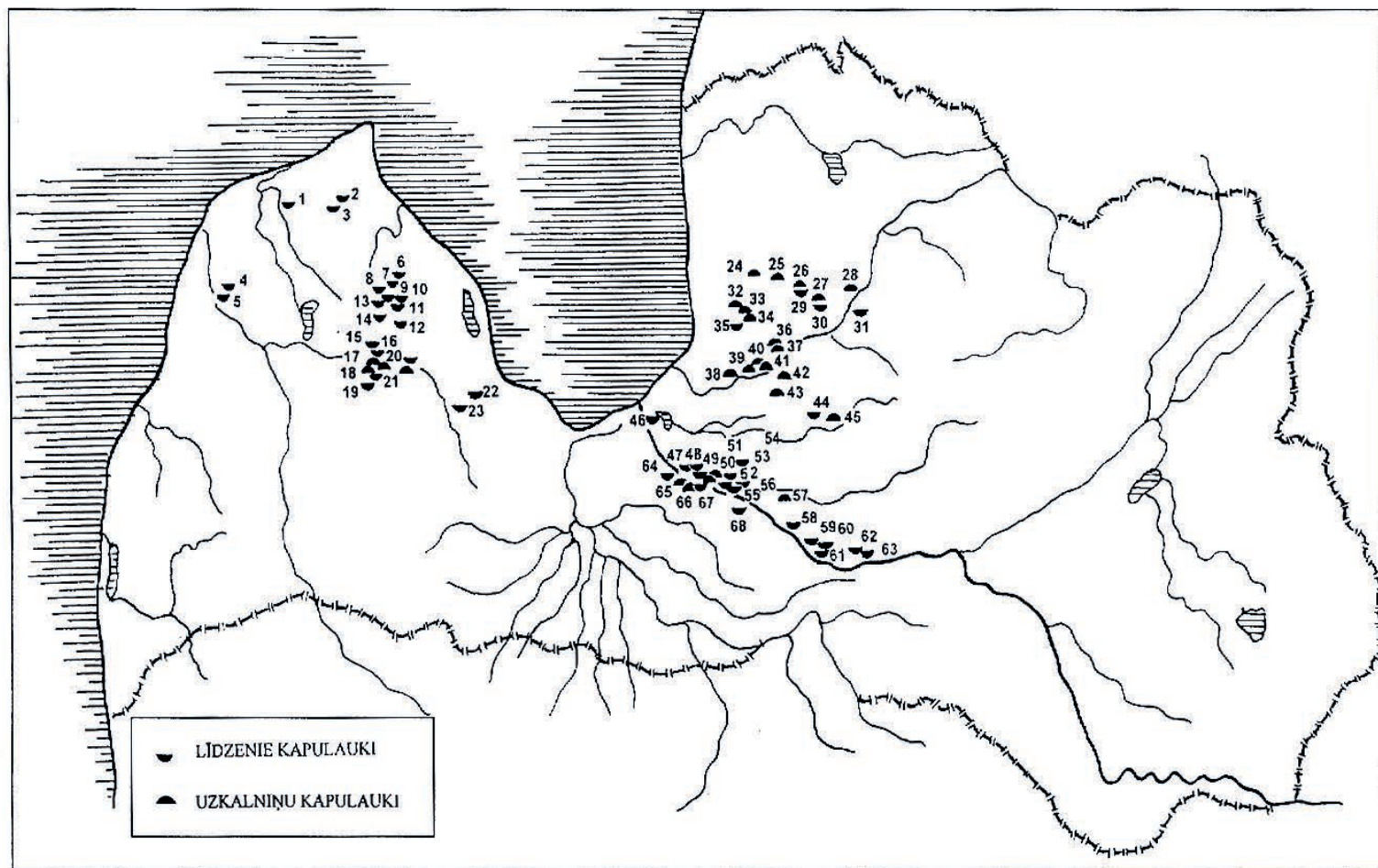

9. attēls. Suņa skelets, kas atrasts Turaidas Pūteļu kapulauka 4. kapā. LNVM

Raksturīga Vidzemes lībiešu ieraža ir dzīvnieku līdzapbedījumi jeb cilvēku apbedījumi, kuros sastopamas dzīvnieku mirstīgās paliekas. Daļu no dzīvnieku izcelsmes paliekām var skaidrot kā pārtikas ziedojumus (putnu kauli un olas, zaķa skeleti), taču citi saistāmi ar lībiešu mitoloģiju un specifiskiem bērnu rituāliem (zirgi, suņi).

Lībiešu kapulauki 10.–13. gadsimtā.

10. attēls. Lībiešu kapulauki 10.–13. gadsimtā. Pēc Ciglis et al. 2001: 15. lpp. 4. att.

- 1 – Ance; 2 – Ozolmežs; 3 – Laukumuiža; 4 – Sīklī; 5 – Landze; 6 – Laugali; 7 – Pēči;
8 – Talsi (pie pilskalna); 9 – Vecčumalas; 10 – Nurmuiža; 11 – Kalnenieki; 12 – Lejaslāči;
13 – Dzijlejas; 14 – Kīlī; 15 – Zunnas; 16 – Strautini; 17 – Sabiles Krievu kapi; 18 – Valgale;
19 – Bienes; 20 – Kandava; 21 – Reinas; 22 – Tukuma tirgus laukums;
23 – Tūkuma mācītājmuiža; 24 – Krastiņi; 25 – Zviedru kalns; 26 – Zvejnieki; 27 – Pūricas;
28 – Strīķi; 29 – Baukalns; 30 – Jātnieki; 31 – Cēsu dzelzceļa stacija; 32 – Grindulis;
33 – Kuilī; 34 – Čiekuri; 35 – Mežšauti; 36 – Pūtelī; 37 – Karātavkalns; 38 – Priedes;
39 – Tālens; 40 – Krimuldas baznīca; 41 – Liepenes; 42 – Saksukalns; 43 – Saknītes un
Atvasītes; 44 – Īdiņi; 45 – Vecrubenīši; 46 – Rīga; 47 – Vējstūri; 48 – Šīranti;
49 – Laukskola; 50 – Jaunzemji; 51 – Kābeļes; 52 – Zariņi; 53 – Rumuļi; 54 – Tīnūži;
55 – Freimaņi; 56 – Zēvaldi; 57 – Lielpēči; 58 – Lielvārdes pārceltuve; 59 – Bajāri;
60 – Skrīveri; 61 – Lielrutuļi; 62 – Aizkraukle; 63 – Lejasžagari; 64 – Vampenieši I;
65 – Vampenieši II; 66 – Rauši; 67 – Daugmale; 68 – Nariņi.

11. attēls. Svētupes lībiešu upurals. Foto: Juris Urtāns

Upuralas

Senajiem lībiešiem bija raksturīga sīksta turēšanās pie savu tēvutēvu ticības. Unikāla liecība par senajiem reliģiskajiem rituāliem lībiešu kultūrtelpā ir upuralas, kas konstatētas vienīgi lībiešu apdzīvotajās teritorijās – Svētupes, Salacas, Gaujas un Īges upes krastos. Viena no unikālām senvietām ir Svētupes lībiešu upurals.

Ala ir tāds ar zemes virsmu savienots pazemes tukšums, kurā cilvēks var iekļūt vismaz 3 m (līmeniski vai nedaudz slīpi uz leju). Latvijā alas pārsvarā ir izplatītas irdenajos devona sistēmas smilšakmeņos, nelielā skaitā – dolomītos. Visvairāk alu ir Gaujas ainavu apvidū. Garākās alas atrodas Ziemeļvidzemē, Salacas krastos. Latvijas alas, skatoties pasaules mērogā, ir ļoti nelielas, tomēr neparastas izcelsmes un īpatnību dēļ.¹⁴

¹⁴ Nacionālā enciklopēdija. <https://enciklopedija.lv/skirklis/254582-alas>

Pēc profesora, teologa Ludviga Adamoviča (1884–1942) publicētajiem baznīcu vizitācijas protokolu datiem, Kuiķules Lībiešu upurala minēta 1641., 1647. un 1739. gadā. Pie Kuiķulēm Svētupes krastā atsedzas līdz 10 m augsta smilšakmens klints. Svētupus lībiešu upurala atrodas atseguma augšdaļā, kas nedaudz atvirzīta no upes krasta. Bērtuļdienā (24. augustā) ļaudis tajā ziedojuši gaļu, kāpostus, karašas, lentes (prievītes un jostas), naudu un vilnu.

Anderss Jūhans Šēgrēns alu apmeklēja 1846. gada 20. jūnijā un savā dienasgrāmatā veica šādu ierakstu:

„... pēcpusdienā mums bija norunāta ekskursija, kurā devāmies saimnieka [Svētciema muižas īpašnieka Karla fon Fēgezaka] vadībā. Iekšzemē, mazas upītes krastā, Ikskul ciemā atradās vieta, kas jau sen bijusi pazīstama kā sena lībiešu upurvietā, tādēļ visiem viesiem bija paradums to apmeklēt. Proti, tur bija ala stāvā smilšakmens sienā tās pašas upītes augstajā krastā, kas šeit garām plūst uz jūru, vārdā Svietup jeb, citiem vārdiem, svētā upe. (..) Alas augšpusē, mazu gabalu nostāk, ir sēta, kuras vārds ir Kujkul. Šeit vecais saimnieks prot arī lībiešu valodu.”¹⁵

Dokumentu liecības apstiprināja 1973. gadā arheologa Jura Urtāna vadītajos izrakumos alās atrastās senlietas: 628 monētas, kas kaltas laikā no 14. līdz 19. gadsimtam dažādās Baltijas, Krievijas un Vācijas pilsētās; bronzas gredzeni, saktas, sīki apkalumi, olu čaumalas, putnu kauli, vaska gabali, zivju asakas un zvīņas, pat holandiešu 17. gs. māla pīpes fragmenti. Tur piekopti ugunsriti, par ko liecināja daudzas sīkas oglītes. Alas sienās vēl joprojām saglabājušās dažādas ieskrāpētas simboliskas zīmes. J. Urtāns pēc atradumiem secināja, ka ala izmantota dabas dievību pielūgšanai un godināšanai laikā no 14.–19. gs. sākumam. Blakus alām atradusies arī svētozolu birzs (tagad vairs tikai vieta). Alu sienās ieskrāpēts ne tikai vecākais šobrīd zināmais uzraksts uz Latvijas smilšakmeņiem, bet arī daudz senu zīmju, kas, iespējams, ir tikpat vecas vai vēl vecākas par 17. gs. gadskaitļiem, turklāt tieši Lībiešu upuralās senajām zīmēm pirmo reizi tika pievērsta zinātniska interese, tādējādi atklājot ne tikai Latvijā, bet visā Baltijas reģionā pilnīgi jaunu kultūrvēstures pieminekļu grupu – zīmju klintis.

12. attēls. Ieeja Svētupes lībiešu upuralā
Foto: Juris Urtāns

¹⁵ Blumberga, R. (2006). *Lībieši dokumentos un vēstulēs*. Somijas zinātnieku ekspedīcijas pie lībiešiem. Rīga: LVI apgāds.

Teika par Svētupes lībiešu upuralu

“Svētciema pagasta „Lielkuiķuļu” mājas robežos uz Svētupes krasta atrodas ali, kurus cilvēki sauc par vela alim. Tur esot bijuši seno lībiešu upura ali. Stāsta, ka tur dzīvojis velli, un tā viņi nosaukti par vella alim. Veci cilvēki stāsta, ka tie ali ejot līdz Burtnieka ezeram. Tur esot ielaists sunītis, kurš iznācis Burtnieka ezera malā pie viena krūma arā.”¹⁶

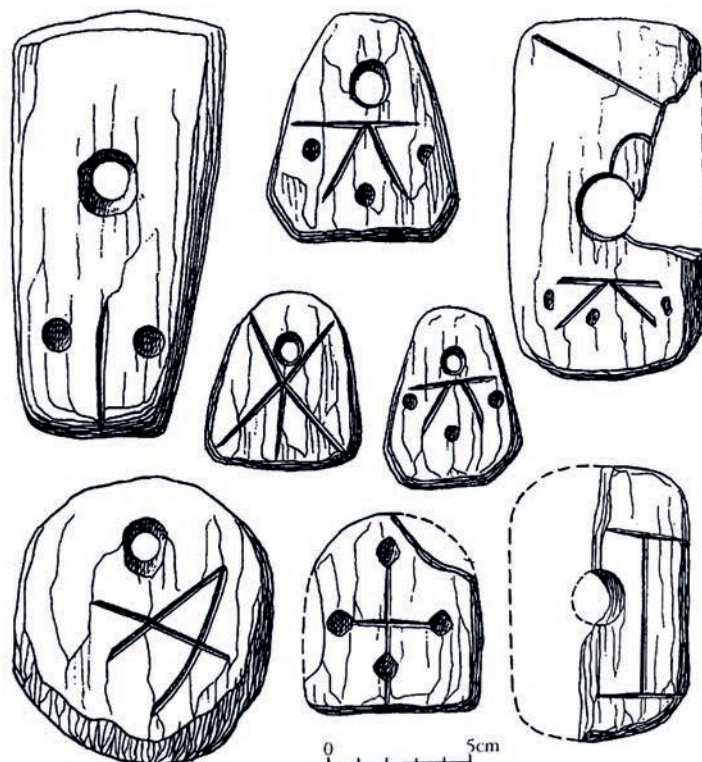
Mūsdienās
Svētupes lībiešu
upurala nav pieeja-
ma apmeklētājiem,
taču to var aplūkot
3D kartē:

13. attēls. Gravējumi Svētupes
lībiešu upuralas sienās.
Foto: M. Āboliņš

Nereti smilšakmens alu sienas grezno iegrebtī **petroglifi** – rakstu zīmes, kas vizuāli atgādina lībiešu apdzīvotajās teritorijās atrastās īpašuma zīmes. Tādas īpašuma zīmes tika iegrebtas, piemēram, uz tīklu pludiņiem, kas darināti no priežu mizas, vai uz savvaļas bišu doru kokiem (stropu priekštečiem) – ar mērķi atpazīt konkrētu tīklu un bišu koku saimnieku privātpašumu. Vasks un medus senatnē bija ārkārtīgi vērtīgs dabas resurss, tik vērtīgs, ka strīdus dēļ par bišu kokiem 1212. gadā aizsākās Autīnes sacelšanās, kurā bija iesaistīti arī Vidzemes lībieši.

14. attēls. Arheoloģiskajos izrakumos Trokšņu
ielā Rīgā atrastie tīklu pludiņi ar īpašumzīmēm
Pēc: Caune, 1998: 79.

¹⁶ <https://garamantas.lv/lv/unit/403397/LFK-1736-3676#w2-tabtext>

2. Ar ko nodarbojās Vidzemes lībieši?

Senatnē sauszemi lielākoties klāja necaurejami meži. Labības lauki bija iekopti galvenokārt auglīgajās palienēs upju krastos. Upes bija arī galvenie pārvietošanās un tirdzniecības ceļi. Vidzemes lībiešu teritorijās svarīgi ūdensceļi bija Gauja, Aģe, Svētupe un Salaca, tomēr galvenais tirdzniecības un pārvietošanās ceļš bija Daugava, kuras krastos izveidojās veselas lībiešu pilskalnu un ciemu virknes – senpilsētas.

Daudzi upju un ezeru nosaukumi nāk no lībiešu valodas, piemēram, lībiešu Metsepoles novada robežupe Aģe (no lībiešu *āga* 'mala'), Jugla (no lībiešu *joug* 'upe'), Salaca (no lībiešu *salā* 'slēpts, slepens'), Ummis (no lībiešu *umbi* 'noslēgsts, beznoteces'), Urga (no lībiešu *ūrga* 'strauts') un daudzi citi.

Seno Vidzemes lībiešu nodarbošanās, domājams, bija zvejniecība un tirdzniecība, jo dzīves vietas atradās tieši upju un jūras krastā. Kā pamatnodarbošanās tā saglabājās tikai jūrmalas iedzīvotājiem. Pārējie par galveno iztikas iegūšanas veidu izvēlējās zemkopību un lopkopību. Jau 18. gs. 2. pusē vācu vēsturnieks un folklorists Augusts Vilhelms Hupels (*August Wilhelm Hupel*, 1737-1819) atzīmēja, ka lībieši ir teicami vislabākie un visturīgākie zemnieki, un viņa vērtējums bija pamatots, jo lībiešiem bija daudznozaru saimniecība: zemkopība, lopkopība, zveja, meža darbi, mežmateriālu izvešana, pludināšana, ielādēšana malkas laivās un buriniekos, transporta darbi jūras liellaivās u. c. Lībiešu sētās ātrāk nekā iekšzemes latviešu zemkopju mājās iesakņojās preču naudas saimniecība.¹⁷ Par lībiešu lielajiem ganāmpulkiem vairākkārt vēsta Indriķa hronika.

15. attēls. Tirgotājs, kas pārdod pieprasītākās
Ziemeļeiropas preces – labību, vasku un kažokādas
Autors: Kao Vjets Ngujens (*Cao Việt Nguyễn*)

16. attēls. Daugmales pilskalns ar ostu. Rekonstrukcija.
LNVM (Latvijas Nacionālais vēstures muzejs)

¹⁷ Noriņa, R., Ozoliņa, L. (2023). *Vidzemes lībieši*. Rīgā: LU Lībiešu institūta atbalsta biedrība / LI Līvod institūt tigtimiz seļtš, biedrība.

Skaitāmpanti, kas pierakstīti Korģenē:

*"Tīrumā tīrumā, uš cucīņas, izsita no būdiņas
Lopi ir izgājuši, zaļu zāli koduši, jūs vēl neko baudījuš."*¹⁸

*"Vienbil, diubil trīgum, trāgum,
Sastik mastik, kulik vēlik.
Šķebero vebero, tillap tips
[Nolauz] kājiņ, paliek klībs."*¹⁹

levērojama vieta bijusi arī medībām un dravniecībai. No medus gatavoja īpašu dzērienu medaļu. Lībiešu vidū kopš senatnes bijuši arī prasmīgi amatnieki, par ko liecina arheoloģiskajos izrakumos atrastās rotas.

Nozīmīgi pirmavoti no Krievijas impērijas 1897. gada pirmās vispārējās tautas skaitīšanas sākotnējās anketas jeb aptaujas lapas ļauj spriest par nodarbošanos kādreiz apdzīvotajos lībiskajos novados, t. i., par Ainažiem, Skulti, Svētcietu, Vecsalacu un arī Ventspili Kurzēm. Ieraksti sniedz ziņas par apģērba materiālu sagatavotājiem – ādmiņiem, audējiem, vērpējām un par apģērba vai to atsevišķu gabalu izgatavotājiem – adītājām, cepurniekiem, izšuvējām, kurpniekiem, rotkaļiem, skroderiem, šuvējām.²⁰

Par 19. gs. amatniekiem stāsta dokumenti, arī vietvārdi un personu uzvārdi. 19. un 20. gs. mijā vairākas mājas Salacas, Svētcietu un Pāles pagastos sauca par Seppēm (no lībiešu *sepp* – kalējs), Svētcietu pagastā bija māja Dišleri. Raksturīgi uzvārdi šajos apvidos bija un ir Seppe, Kalējs, Šmits, Dišlers, Ģermanis, Jēgers u. c.²¹ Anderss Jūhans Šēgrēns rūpīgi dokumentēja tam laikam raksturīgo Vidzemes lībiešu sadzīvi, apģērba, paražas, saimniekošanu, svētcietnieku dzīvojamās rījas, pirtis ar vasaras virtuvēm, zemkopību, lopkopību, dravniecību, dārkopību, piekrastes zvejniecību, jūrniecību, meža darbus, jūras mēslu vākšanu, slimības un to ārstēšanu, kā arī vērojumus par Vidzemes un Kurzemes lībiešu valodas lietošanu.

Par darbiem savās bērnības atmiņās lībiskā dialekta Svētcietu izloksnē raksta dzejniece, Vidzemes lībiešu dzimtu pēctece Anita Emse:

*"Es atminas seu vecmamm. Nuoriņ Alms, tā viņ visi souc, bet mums, majnikim, viņš bi Cammiņč. [...] Matiņ galig balti, tādi līdz krāg, apņemti a balt lakatiņ, ta ka tas galviņč jou pa gabal spēde vai tīruma, ķēķi pe plīt vai kūttumsa pe cūkim un guovim, ka gāj. Priekša vienādig tāt liels linousts širc a divim kabatim sānas, tur bi šņupdrānc iekša un pavasargala tūtiš un paciņi a visādim sēklīm. Viskas tur bi – runkuļsēkli, cūkpupi, ķirbi, kļiņģerpuķi, astrs un puķzirņ. [...] Viņč man mācij pareiz turet grābeķ ruoka, ka grāb sien vai abuliņ, salāpit zeķpapēd, lai smuk izskatas, šūt un trākalet, burkāns ravet un retinat, a šuumašin ritig pareiz vešuļ sašūt prekš ķisenkulim un palagim".*²²

¹⁸ Korģenes pamatskolas vākums, Nr. 2. Teicēja: Anna Bembere. No 1926. līdz 1941. gadam. <https://garamantas.lv/lv/file/459902>

¹⁹ Korģenes pamatskolas vākums, Nr. 2. Teicēja: Emma Jirgensone. Korģenes sk. IV kl. sk. 14 g. v. 4 februārī. 1926 gadā. <https://garamantas.lv/lv/file/459901>

²⁰ Latvijas Vēstnesis. Nr. 214 (1275) Ar lībiskām krāsām karogā, tērpos, raksturā. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/32248>

²¹ Noriņa, R., Ozoliņa, L. (2023). Vidzemes lībieši. Rīgā: LU Lībiešu institūta atbalsta biedrība / LI Līvod institūt tigtimiz seļtš, biedrība.

²² Emse, A. (2024). Ceļš. Rīga: SIA Madris.

Viena no spilgtākajām dzīvā mantojuma vērtībām Salacas un Svētupes apkaimē ir nēģu ķeršanas tradīcija. Uz Salacas upes atrodas pavisam trīs nēģu tači, uz Svētupes – viens. No paaudzes paaudzē mantotas nēģu ķeršanas prasmes, nēģu pagatavošanas (galvenokārt cepšana) prakses un receptes, nēģu garša un nozīme vietējā kopienā Salacas un Svētupes krastos ir tas, kas veido šī nemateriālā kultūras mantojuma vērtību jeb Salacgrīvas nēģu tradīciju. Kopš 2022. gada Salacgrīvas nēģi ir iekļauti Eiropas Savienības pārtikas kvalitātes shēmā jeb aizsargāto cilmes vietas nosaukumu un aizsargāto ģeogrāfiskās izcelsmes norāžu reģistrā. Salacā un Svētupē nēģu ķeršanai joprojām izmanto tačus un murdus, kas ir unikāls zvejas paņēmiens ar gadsimtiem senu vēsturi. Svaigos nēģus salacgrīvieši uzturā parasti lieto ceptus, gatavojot nēģus želejā. Tradīcijai ir sava kopiena, ko veido gan nēģu ķērāji, gan cepēji, gan ēdāji. Salacgrīvas nēģi veido arī daļu no vietas identitātes – ne tikai Salacgrīvas un Salacas atpazīstamību, bet arī vietējo iedzīvotāju dzīvesveidu – salacgrīviešu vidū joprojām ir zināms senais nēģu nosaukums 'zutiņi', nēģi tiek vesti kā ciemkukulis, tie kā sezonāls ēdiens tiek gatavots gan ikdienā, gan svētkos.²³

Kas ir nēģis?

Čūskveida zivs, kurai ir mute ar zobiem piesūcekņa piltuvē. Nēģim nav vēdera un krūšu spuru. Mugura un sānu augšdaļa tumši zilganzaļa, zilganpelēka vai zaļganbrūna, sānu apakšdaļa un vēders pelēcīgs, zeltains vai balts.²⁴

2025. gadā nēģu zveja Salacā un Svētupē ir iekļauta Nacionālajā nemateriālā kultūras mantojuma sarakstā. Vairāk informācijas šajā saitē: <https://nematerialakultura.lv/Elementi/elements-37/>

17. attēls. Upes nēģis. Zīmējums: Alexander Francis Lydon (1836-1917)

18. attēls. Nēģu tačis Salacā. Foto: L. Ozoliņa

²³ <https://kkf.kulturaskarte.lv/Vkkf/ProjektaDatiKulturasKartesIs/Atvert/b0ef687b-dd3f-4de9-b7d2-b14600c9320a>

²⁴ <https://www.latvijasdaba.lv/zivis/lampetra-fluviatilis-l/>

3. Vidzemes lībiešu dzimtas un to pētījumi

Pirmos valodnieciski etnogrāfiskos pētījumus Vidzemes lībiešu apdzīvotajās teritorijās veica somu valodnieks, Pēterburgas akadēmiķis **Anderss Jūhans Šēgrēns** (*Anders Johan Sjögren*, 1794–1855) Svētciema apkaimē 1846. gadā.

Kas ir etnogrāfija?

Zinātne, kas pētī tautu, etnisko grupu izcelšanos, izvietojumu, kultūru un kultūrvēsturiskās saites starp tautām. Pētījuma laiku etnogrāfs (pētnieks) pavada dabiskā vidē, dzīvojot starp cilvēkiem, apraksta un analizē vietējo kopienu, kultūras vērtības, uzskatus, valodas un uzvedības modeļus.²⁵

19. attēls.

Anderss Jūhans Šēgrēns (1794-1855)

Zinātnieku Andersu Jūhanu Šēgrēnu Vidzemes lībiešu pētījumos pavadīja mākslinieks, Igaunijā uzaudzis un skolojies baltvācietis **Augusts Georgs Pecolds** (*August Georg Wilhelm Pezold*, 1794-1859).

A. G. Pecolda igauņu valodas zināšanas noderēja saziņā ar Svētciema lībiešiem, turklāt viņš esot bijis "Salacas (*Salis*) muižas īpašnieka un mācītāja draugs" (Salacgrīvas baznīcas Salacas draudzes mācītājs tolaik bija Teodors fon Fēgezaks, bet Svētciema (*Neu-Salis*) muižas īpašnieks – Karls fon Fēgezaks).²⁶ Māksliniekam bija jāzīmē ne tikai lībiešu portreti, bet arī lībiešu grupas, sadzīves piederumi, apģērbs un citas liecības. A. G. Pecolds gatavoja arī lībiešu seju un galvaskausu ģipša maskas²⁷.

Kopumā tapa septiņi zīmējumi, kas mūsdienās glabājas Krievu ģeogrāfijas biedrības zinātniskajā arhīvā Pēterburgā. Zīmējumos attēlots Svētciema lībietis, vecenīte no Svētciema, lībieši krogā, viena no vecākajām lībietēm Ķeguļu sētā, siena grābējas Svētciema muižas apkārtnē, lībiešu upuralas ieeja un piekrastes ainava.²⁸

²⁵ <https://tezaurs.lv/etnogr%C4%81fija> un Mārtinsons, K. et.al. (2016). *Pētniecība. Teorija un prakse*. Rīga: SIA "Izdevniecība RaKa".

²⁶ Blumberga, R. (2006). *Lībieši dokumentos un vēstulēs*. Somijas zinātnieku ekspedīcijas pie lībiešiem. LU Latvijas vēstures institūts. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 16. lpp.

²⁷ Turpat, 17. lpp.

²⁸ Turpat, 26. lpp.

Svētciema muižas teritorijā Anderss Jūhans Šēgrēns ar lībiešu pētījumiem nodarbojās divarpus nedēļas, no 1846. gada 17. jūnija līdz 4. jūlijam, kad ceļoja tālāk uz Limbažiem. Par šīm dienām vari lasīt akadēmiķa dienasgrāmatā.²⁹ Septiņpadsmit dienās, ko Anderss Jūhans Šēgrēns uzturējās Svētciema muižā, viņš savāca plašāko un nozīmīgāko šobrīd zināmo Svētciema lībiešu valodas jeb, kā pieņemts teikt Latvijā, Vidzemes lībiešu valodas kolekciju: vārdus, izteicienus un nelielus teksta paraugus, kā arī 88 mīklas.³⁰

20. attēls. Lībiešu ģimene
Svētciema Ķeguļu sētā, 1846. gads
Zīmējums: A. G. Pecolds

Teika, pierakstīta Svētciemā:

*"Svētciem pagasta valsts mežā atrodas ieleja, ko ļaudis ir iesaukuši par Ķulamurku. Pār ieleju tek maza upīte. Ļaudis stāsta, ka tur esot redzēti dažādi spoki. Viens kādu nakti par diupadsmi-
tiem braucis ar zirgu un viņam pa priekšu vēlies kā siena kaudzes. Zirgs esot šņāķ un nav gājis
uz priekšu. Kāds cits redzējis, ka netālu no ceļmalas uzkurts uguns. Salikti divi lieli balķi kopā un
viens sildas pie uguns. Cits atkal dzirdējis, ka upīte met slīperus iekšā un dzied dziesmas."*³¹

Ekspedīcijas laikā Anderss Jūhans Šēgrēns uzskaitīja 22 lībiski runājošos Svētciema ļaudis – 16 vīriešus un sešas sievietes. Šis saraksts ir Vidzemes lībiešu dzimtu vēstures pētniecības pamatā.³²

Jāatzīmē, ka saskaņā ar mūsdienu pētījumiem A. J. Šēgrēna pēdējo Vidzemes lībiešu valodu runājošo saraksts ir nepilnīgs. Analizējot ļaužu revīziju uzskaites lapas un citus dokumentus, secināms, ka lībiešu valodas zinātāju skaits bijis ievērojami lielāks. Tāpat ir skaidrs, ka Svētciema lībieši A. J. Šēgrēna ekspedīcijas laikā dzīvoja nevis tikai 16, bet vismaz 25 sētās.³³

²⁹ Blumberga, R. (2006). Lībieši dokumentos un vēstulēs. Somijas zinātnieku ekspedīcijas pie lībiešiem. LU Latvijas vēstures institūts. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 19. lpp.

³⁰ Turpat, 25. lpp.

³¹ <https://garamantas.lv/lv/unit/403395/LFK-1736-3611#w2-tabtext>

³² Sjögren, A. J. (1849) Bericht über eine im Auftrage der russischen geographischen Gesellschaft während der Sommermonate des Jahres 1846 nach den Gouvernements Livland und Kurland unternommene Reise zur genauen Untersuchung der Reste der Liwen und Krewingen. Grām.: Denkschriften der Russischen geographischen Gesellschaft zu St. Petersburg. Weimar, Bd. I, St. 16. S. 469.

³³ Blumberga, R. (2006). Lībieši dokumentos un vēstulēs. Somijas zinātnieku ekspedīcijas pie lībiešiem. LU Latvijas vēstures institūts. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 26. lpp.

Kas ir dzimta un dzimtas koks?

Asinsradniecīgu cilvēku kopa, kuri cēlušies no viena senča.³⁴ Dzimtas kokā jeb ciltskokā ir attēlotas dzimtas radnieciskās attiecības. Dzimtas koku parasti veido formā, kas atgādina koku. Velkot "zarus" – līnijas no viena cilvēka pie otra, norāda radniecību. Dzimtas kokā ieraksta radnieku vārdus, uzvārdus, dzimšanas un miršanas gadskaitļus.

Kā izejas punktu izmantojot Andersa Jūhana Šēgrēna atstāto sarakstu, Vidzemes lībiešu dzimtas pētījumus 2001. gadā uzsāka vēsturniece Rasma Noriņa.

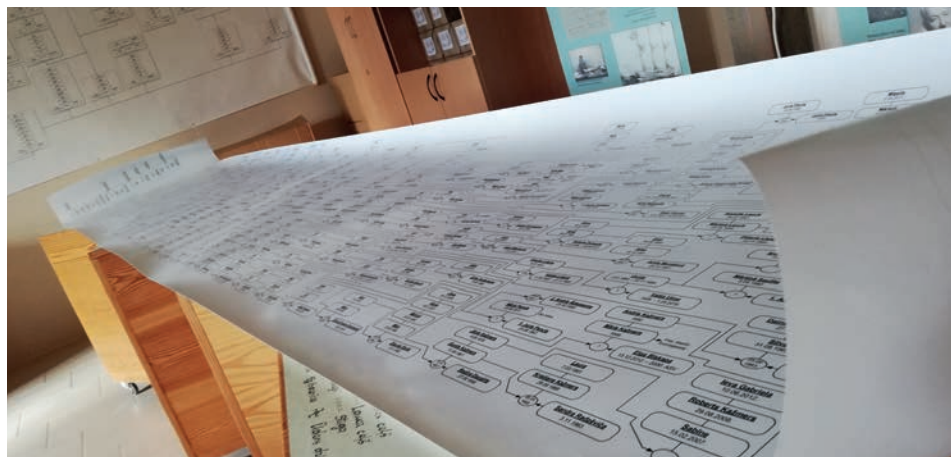
21. attēls. Vēsturniece Rasma Noriņa
Foto: A. Zeltiņa

Vēsturnieces pētījumu laikā tapuši 16 dzimtu koki: Āboltiņu-Ābolu, Ādmīdiņu, Bērziņu, Bisnieku-Priediņu-Martinsonu, Girgensonu-Jirgensonu, Feldmaņu, Gīzu, Jēkabsonu, Kalēju, Kariņu, Lēniņu, Lielnoru, Pļaviņu, Zīlemaņu, Zvejnieku. Viena – Lielmežu dzimta – izzināta, pamatojoties uz 1909. gadā Lielsalacas draudzes baznīcas torņa lodē atrastā 1857. gada vēstījumu, kas glabājas Limbažu muzejā.

1. Lielkuiķulos (*Leelkuikul*) – saimnieks Kristis Gīze un Jānis Ādmīdiņš (*Krist Gihse, Jahn Ahdemiding*)
2. Ķirpakos (*Kirpak*) – saimnieks Juris Feldmanis un Kristis Pļaviņš (*Jurre Feldmann, Krist Plawing*)
3. Dzeņos (*Dsenne*) – saimniece Anna un viņas māte (Anne); (Mihelsoni – Rasma Noriņa)
4. Pūrnavos (*Puhrnau*) – Gusts Bisnieks un viņa sieva Anna (*Gust Bihstneek, Anne*)
5. Puriņos (*Purring*) – Kristis Priediņš un sieva Anna (*Krist Preeding, Anne*)
6. Keģuļos (*Keggul*) – saimniece un viņas māte; (Zīlemaņi un Zvejnieki – Rasma Noriņa)
7. Karās (*Karre*) – saimnieks Kristis Kariņš (*Krist Karring*)
8. Alksnotos (*Alkschnott*) – Andrejs Jirgensons (*Andres Jürgensohn*)
9. Ķulmakos (*Küllmack*) – Juris Āboltiņš (*Jurre Ahbolting*)
10. Dišleros (*Dischler*) – Juris Bērziņš (*Jurre Behrsing*)
11. Mustančos (*Mustanz*) – Juris Jākobsons (*Jurre Jakobsohn*)
12. Klāvos (*Klawe*) – Andrejs Lēniņš (*Andres Lehning*)
13. Ķullēs (*Külle*) – Andrejs Ūdiņš (*Andres Uhding*)
14. Sprundās (*Sprunde*) – Kristis Lēniņš (*Krist Lehning*)
15. Lielnoros (*Leelnohr*) – Kristis Lielnors (*Krist Leelnohr*)
16. Minnikos (*Minnik*) – Gusts Kalējs (*Gust Kalleij*)

³⁴ <https://tezaurs.lv/dzimta>

Vidzemes lībiešu dzimtu kokus var aplūkot Pāles novadpētniecības muzejā. Muzejs ir izveidojis kā sava veida izziņas centrs Vidzemes lībiešu dzimtu pēctečiem – dzimtu vēstures izziņāšanā, kā arī dažādu kopīgu pasākumu rīkošanā.³⁵

21. attēls. Vidzemes lībiešu dzimtas koks
Pāles novadpētniecības muzejā

22. attēls. Rasma Noriņa. "Vidzemes lībiešu dzimtas. Bisnieki. Hirši. Priediņi. Martinsoni. No 18. gadsimta līdz mūsdienām" Apgāds "Zinātne" (2018)

Detalizētāki ar zināmākajiem Vidzemes lībiešu pēctečiem var iepazīties **brošūrā "Vidzemes lībieši"** (no 32. lpp), kas pieejama šeit:

Skolēni var doties **virtuālā ekskursijā** kopā ar Pāles pamatskolas 8. klasi un iepazīt Vidzemes lībiešu pēcteču dzimtu stāstus vēsturnieces Rasma Noriņas vadībā Pāles novadpētniecības muzejā. Ekskursijas video pieejams šeit:

4. Vidzemes lībiešu dzīvesveids

Pēterburgas mākslinieka Augusta Georga Pecolda akvareļos 1846. gadā gandrīz visos zīmējumos redzami darba, ikdienas vai goda tērpos apģērbti cilvēki. Pēc zīmējumiem var spriest par cilvēku matu sakārtojumu, goda un ikdienas apģērbu, to valkāšanas veidu, bet arī par interjera priekšmetiem un telpas iekārtojumu – traukiem, vērpjamo ratiņu, skalīem, kā arī par saimniekošanas veidu.

Mākslinieks ir attēlojis siena gubiņas Svētcimā, blīvu guļkoku jeb bulverķa žogu pie Mazirbes baznīcas, kāršu jeb sklandu žogi Kolkā un Svētcimā, Jaunsauls krievu statņu krēslu un mucveida tīni, istabas krāsni, rāmja galdu un šūpuļa piestiprinājumu Svētcima Ķeguļos.³⁶ Zīmējumi apliecina vairāku nozīmīgu tautas celtniecības elementu esamību jau 1846. gadā – aptēstu balķu guļbūves, dēļu grīdas, griestu siju šķautņu noplacinājumi, horizontāli novietoti dzīvojamo telpu logi u. c.³⁷

³⁵ Noriņa, R., Ozoliņa, L. (2023). *Vidzemes lībieši*. Rīgā: LU Lībiešu institūta atbalsta biedrība / LI Līvod institūt tīgtimiz seļtš, biedrība.

³⁶ *Latvijas Vēstnesis*. Nr. 214 (1275) Ar lībiskām krāsām karogā, tērpos, raksturā. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/32248>

³⁷ *Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs*. Pieejams: <http://brivdabasmuzejs.lv/muzejs/etnografija/libiesu-seta-delini-latvijas-etnografiskaja-brivdabas-muzeja/>

Kurzemes lībiešu nodarbošanos un dzīvesveidu lielā mērā ietekmēja to ģeogrāfiskā atrašanās vieta.

Galvenais ienākumu avots bija jūras zveja.

Visvairāk ieguva reņģes, butes, brētliņas, mencas. 19. gadsimta beigās lielu vērību veltīja lašu, vimbu, sīgu u. c. vērtīgu zivju nozvejai. Lai iegūtu lielāku peļņu, tās veda uz Rīgu un citām pilsētām. Ziemā medīja roņus, uz ledus līdzī ņemot ragavas ar laivu vai speciāli izgatavotu roņu laivu.

Katrai sētai bija nedaudz smilšainas mazauglīgas aramzemes, kura deva niecīgus ienākumus un par kuru muižai maksāja kļaušas. Lībieši savos piemājas lauciņos (t. s. dārzos) audzēja ne tikai dārzājus, bet arī rudzus, miežus un kartupeļus. Lai gan bija daudz tādu jūrmalas saimniecību, kuru ienākumi no lauksaimniecības un zvejas bija dažādās proporcijās, tie mainījās atkarībā no zemes daudzuma, augšnes un klimatiskajiem apstākļiem, zvejas gada izdevīguma.³⁸

23. attēls. Līva Bisnieka dēla sieva, ap 74 g. v. Salacā. J. Krēsliņš. 1895. g. RLB arh. 5.

24. attēls. Līva Bisnieka dēls, ap 74 g. v. Salacā. J. Krēsliņš. 1895. g. RLB arh. 15.

25. attēls. Lībiešu zvejnieki Kolkas ragā. V. A. Pecolds. 1846. gads. No: Aut. kol. Latviešu tautas tērpi. – II sēj. – Kurzeme: Latviešu un lībiešu tērpi. Rīga: Jāņa sēta, 1997. 24. lpp.

³⁸ Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs. Pieejams: <http://brivdabasmuzejs.lv/muzejs/etnografija/libie-su-seta-delini-latvijas-etnografiskaja-brivdabas-muzeja/>

4.1. Vidzemes lībiešu apgērba pētījumi un tautastērpa tradīcijas mūsdienās

Latvijā vienīgais pieejamais avots par vietējo iedzīvotāju apgērbu līdz 16. gadsimta beigām ir arheoloģiskajos izrakumos iegūtās liecības. Senākie rekonstruējamie tērpu materiāli pieejami, sākot no 7. gadsimta.

Par seno lībiešu apgērba attīstību līdz 13. gs. sniedz arheoloģiskie pētījumi.

Seno lībiešu tautas tērpi liecina par lībiešu labajiem dzīves apstākļiem senlaiku beigās. Īpaši grezns ir senlaiku sieviešu apgērbs. Baltam kreklam virsū vilka garus tumši zilus vai brūnus pie pleciem piestiprinātus sarafānveida brunčus, virs tiem – jaku un seģeni jeb vilnas lakatu. Seģenes stūrus rotāja pušķi ar bronzas spirālēm un gredzentiņiem. Apgērbu piestiprināja ar bruņurupuču saktām, ko savienoja bagātīgi izrotātas krūšu ķēdes. Visraksturīgākā un greznākā lībiešu sieviešu rota ir važiņu rota ar vairākām važiņu rindām un bruņurupuču saktu pāri, kas reizē izmantots arī brunču saspraušanai. Šai rotai parasti pievienoti piekariņi – amuleti un nazis greznā makstī.³⁹

26. attēls. Lībiešu sievietes 13. gs. tērpa un rotu vizualizācija pēc Turaidas Baznīckalna kapsētas 45. kapa materiāliem. I. Žeieres rekonstrukcija
Zīmējums: L. Treija

2011. gada nogalē Salacgrīvas muzeja krājumu papildināja augu ornamenta elementiem rotāta lībiešu bruņurupuču sakta, atrasta Salacgrīvas novada lauku teritorijā netālu no Svētupes. Sakta ir vienīgais zināmais šāda veida arheoloģiskais atradums Ziemeļlatvijā, vēsturiskajā lībiešu zemē – Metsepolē. Sakta datējama ar 13. gs. un bijusi daļa no lībiešu sieviešu raksturīgā rotu komplekta.

27. attēls. Lībiešu bruņurupuču sakta, datēta no 13. gs., atrasta Salacgrīvas novada lauku teritorijā netālu no Svētupes. Salacgrīvas muzejs
Foto: E. Vijups

³⁹ Latvijas Vēstnesis. Nr. 214 (1275) Ar lībiskām krāsām karogā, tērpos, raksturā. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/32248>

Pilnīgāko 17. gs. 2. puses vidzemnieku un kurzemnieku apģērba aprakstu sniedzis Duisburgas universitātes profesors J. Brants 1673. gadā. Viņš raksta:

*"Vidzemnieku apģērbs ir gandrīz tāds pat kā kurzemnieku. Turīgākie valkā garus aitādas kažokus līdz pat **lieliem**. Kažoku iekšpuse ir raupja, bet ārpuse gluda un balta. Kažokam šķērsām pār krūtīm abās pusēs ir piešūtas dažādas **uzšuves** četru vai piecu pirkstu platumā, vienas puses uzšuvu galos atrodas pogas, bet otras puses uzšuvu galos ir cilpas, ar kurām kažoku aiztaisa ciet. [...]*

*Bieži vīrs kažoka uzgērbj **vadmalas svārkus**, lai saudzētu. Šie, kas no citiem ar savu apģērbu atšķiras, valkā **kazādas pastalas**, kas no ārienes izskatās parupjas, stilbus tie aptin ar baltiem linu audekla **autiem**, galvā liek platmali vai cepuri. Tāds ir **svētdienas apģērbs** vīriešiem.*

Jaunas sievietes arī aukstā laikā staigā tikai kreklā, ko augšā pie kakla satur ar lielu apaļu vara plāksni, ko sauc par sakti (breci). Pār labo plecu, priekšā, pāri krūtīm, līdz vēderam un pakalpusē pāri mugurai līdz krustiem sniedzas melna vilnas josta četru pirkstu platumā, kuras gali, kopā ar vadmalas brunčiem, ir sasprausti priekšā un pakalā ar drusku mazākām saktīm (brecēm). Kājās viņas valkā tāšu vīzes un ap stilbiem tin baltu linu autus, staigā kailu galvu un pirkstos nēsā daudz gredzenu. Tāds ir svētdienas apģērbs."⁴⁰

*"Vainagi lībietēm nav raksturīgi. Par galvassegu izmantoja vilnas auduma galvasautus un lentas ar rotātām apmalēm. No kāju ietērpa visvairāk atrasts **sietavu**, kuru rotājums pauž lībietes tērpa savdabību. Visbiežāk tie ir savērtu spirālīšu posmi vai **celainē** ieaustu riņķīšu rinda, kas, uztīti sietavu tinumam, rotā kāju dažkārt līdz pat puslielam."⁴¹*

Plašus vērtīgākos un plašākos materiālus par latviešu tautastērpu vēsturi 18. gs. beigās un 19. gs. sākumā atstājis senatnes pētnieks Rīgas Ķeizarkā liceja konrektors **Johans Kristofs Broce** (1742-1823). J. K. Broce parādījis Vidzemes zemnieku apģērbu visdažādākajās dzīves norisēs un situācijās, un no viņa zīmējumiem gūstams priekšstats par to, kā ģērbās zemnieki, ar ko atšķīrās lauku un pilsētu iedzīvotāju apģērbs. J. K. Broces zīmētie zemnieki rādīti viņu dabiskajā vidē – lauku sētā, pļavā, tīrumā, tirgū pilsētā, darbā, godos un svētkos.⁴²

⁴⁰ *Latviešu tautas tērpi*. Vidzeme: <https://emuzejs.lnm.lv/books/Vidzeme-Tautasterpi/#page=113>. lpp.

⁴¹ *Latvijas Vēstnesis*. Nr. 214 (1275) Ar lībiskām krāsām karogā, tērpos, raksturā. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/32248>

⁴² *Latviešu tautas tērpi*. Vidzeme: <https://emuzejs.lnm.lv/books/Vidzeme-Tautasterpi/#page=114>. lpp.

Ap 1831.-1932. gadu Limbažu apkaimē darbojusies māksliniece **Helēna Brigere** un zīmējusi latviešu zemnieku portretus, kuros labi saskatāms šo cilvēku apģērbs un tā detaļas.

28. attēls. Marija no Lēdurgas un Indriksonu Jānis
H. Brigene. Limbažos, 1831. g.
Reprodukcija no ILTV

Ļoti nozīmīgu vietu pārējo apģērba gabalu vidū ieņem cimdi.

Roku apģērbšana ir bijusi nepieciešamība, tāpat kā kāju un stilbu apģērbšana. Ganiem, aitām, govīm pakaļ skrienot, rokas tika tērptas cimdos. Malkas cirtējs mežā bez cimdiem nevarēja iztikt, tāpat kā puīši, mēslus vezdami, dakšas ņem ar cimdiem. Cimdi ir arī dāvana īpašos svētkos, piemēram, kāzās. Tāpēc līgava vienmēr turēja krājumā lielu cimdu daudzumu, trīs līdz pieci simti pāru.

29. attēls.
Vitupes cimdu raksts.
<https://www.latvijascimdukarte.lv/etnogr%C4%81fiskie-cimdi.php>

30. attēls.
Ķirbižu cimdu raksts.
<https://www.latvijascimdukarte.lv/etnogr%C4%81fiskie-cimdi.php>

31. attēls.
Lēdurgas cimdu raksts.
<https://www.latvijascimdukarte.lv/etnogr%C4%81fiskie-cimdi.php>

32. attēls.
Vidrižu cimdu raksts.
<https://www.latvijascimdukarte.lv/etnogr%C4%81fiskie-cimdi.php>

5. Kādā valodā runāja Vidzemes lībieši?

Vadoties pēc Indriķa Livonijas hronikas ziņām, senajās lībiešu apdzīvotajās teritorijās, kur dzīvojuši lībieši, visticamāk, viņi nav runājuši vienādi. Tāpat kā mūsdienu Kurzemes lībiešu dialektā ir trīs izloksnes un vislielākajā – austrumu – izloksnē pat katra ciema valodā ir savas īpatnības, tāpat arī **Vidzemes lībiešu dialektā ir bijušas vairākas izloksnes**. Tikai mūsu rīcībā ir par maz ziņu, lai spriestu, cik to ir bijis, nemaz nerunājot par to, kādas tās ir bijušas, izņemot tikai vienu – Salacas krastos runāto, ko tā arī mēdz saukt par Salacas lībiešu valodu.⁴⁴

Nākamie pieraksti parādās tikai kādus četrarpus gadsimtus vēlāk. 17 gs. 2 pusē hronists **Tomass Jērne** (*Hiärne*, 1638–1678) kaut kur Vidzemē pierakstījis **39 lībiešu sugasvārdus (un 7 vietvārdus)**, no kuriem viņš savā hronikā ietvēris septiņus:

Juck 'smiltis', **Sembd** 'piens', **Togi** 'debesis', **Södert** 'siers', **Pilge** 'jūdze', **Nehman** 'govs', **Ox** 'lācis'.

Grūti spriest, cik T. Jērne tos pareizi sadzirdējis, cik mācējis pierakstīt, cik viņam ir palīdzējusi vai traucējusi viņa somu un igauņu valodas prašana, bet vairākos gadījumos kļūdas ir acīm redzamas. Aiz šiem vārdiem var saskatīt šādus mūsdienu Kurzemes lībiešu valodā sastopamus vārdus: **jōugõ, sēmḡa, tōvaz, sōira, piļgõm, nēm, okš**.

18. gs. 2. pusē pēc Pēterpils Zinātņu akadēmijas vēstures profesora **Augusta Ludviga Šlēcera** (*Schlözer*, 1735–1809) ierosinājuma Salacgrīvas mācītājs Burkhard un Rīgas mācītājs Esens vāca materiālus par Salacas lībiešu valodu, ko viņš publicēja 1770. gadā. Tur ietilpa pāri par **100 Salacas lībiešu valodas vārdu un izteicienu**, daži piemēri:

- **minna jux Liebi** 'esmu lībietis'
- **minna jux Liebi nain** 'esmu lībiete'
- **mai paggatim Liebischki** 'mēs runājam lībiski'
- **med maha jux om Liebisk** 'mūsu zeme ir Lībzeme'

Pirmais garākais lībiskais teksts ir publicēts 1789. gadā Rūjienas mācītāja Gustava Bergmaņa (1749–1814) sastādītajā un viņa mājas spiestuvē drukātajā tēvreižu krājumā. G. Bergmanis lībisko tēvreizi bija pats pierakstījis no kāda Vidzemes lībieša, laikam Mazsalacas draudzē, kur viņš agrāk bija strādājis par dvēseļu ganu.⁴⁵ Tomēr jāatzīmē, ka šis teksts ir kļūdainš, jo lībietis nav zinājis tēvreizes vārdus, bet mācītājs nav pratis lībiešu valodu un nav mācējis viņam uz ātru roku tulkotus vārdus pierakstīt.

⁴⁴ Karma, T., (2020) Kādu valodu runāja Vidzemes lībieši. *Livones*. <http://www.livones.net/lv/kratuve/livli/ka-du-valodu-runaja-vidzemes-libiesi>

⁴⁵ Karma, T., (2020) Kādu valodu runāja Vidzemes lībieši. *Livones*. <http://www.livones.net/lv/kratuve/livli/ka-du-valodu-runaja-vidzemes-libiesi>

Somu valodnieks Ēmils Nestors Setele (*Eemil Nestor Setälä*, 1864–1935) devās vairākās ekspedīcijās – pie Kurzemes lībiešiem devās 1888. un 1912. gadā, bet 1905. gadā sarīkoja ekspedīciju, **lai meklētu pēdējos Vidzemes lībiešu valodā runājošos**. Ē. N. Seteli uzskata par vienu no Somijas ietekmīgākajiem un ievērojamākajiem tālaika valodniekiem.⁴⁶

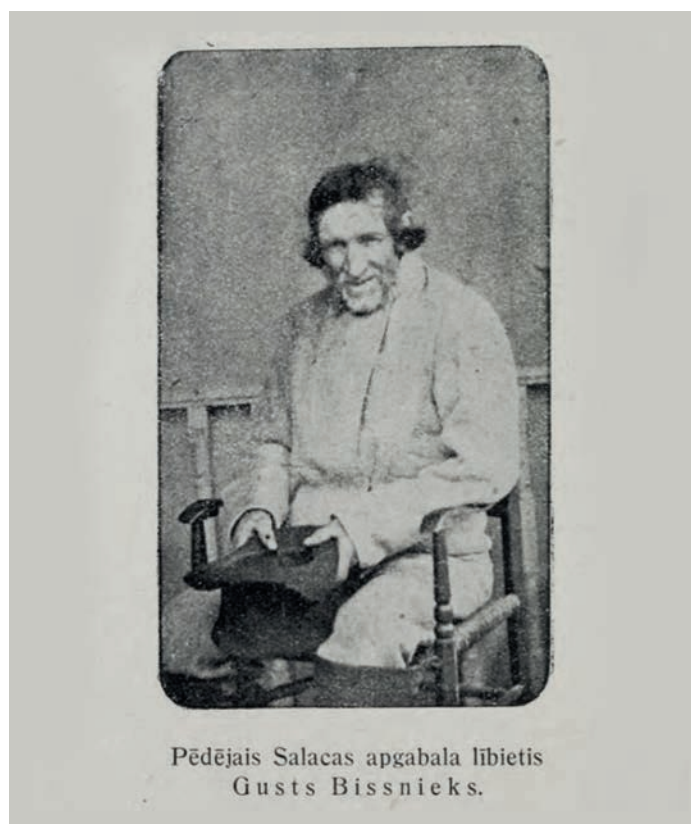
33. attēls. Somu valodnieks Ēmils Nestors Setele
Foto: autors nezināms

Par ceļojumu uz Vidzemi un tā rezultātiem atrodams visai maz publikāciju, taču ir izdarāmi šādi secinājumi:

- 1) Vidzemes lībiešu valodas runātājus meklēja tikai divas dienas. Tas nozīmē, ka meklējumi nebūt nav ietvēruši visas lībiešu vai viņu pēcteču apdzīvotās sētas. Vienu dienu viņš veltīja, lai noskaidrotu, ka Limbažu apkaimes zemnieka Brenča Miklāva runātā svešā valoda nav lībiešu, bet gan kāds žargons. Otrajā dienā pēc Salacas mācītāja Kārļa Šlaua sastādītā iespējamo lībiešu vai viņu pēcteču apdzīvoto sētu saraksta, domājams, pārbaudīja tikai dažas no tām, kurās lībiski runājošas personas neatrada. Tā kā par pēdējo Vidzemes lībiešu valodas runātāju uzskatītais Gusts Bisnieks, pēc K. Šlaua ziņām, miris 1868. gadā, Ē. N. Setele izdarīja secinājumu, ka pēdējie valodu zinošie ļaudis miruši aptuveni pirms 40 gadiem, t. i., ap 1865. gadu. Jāpiebilst, ka šis arī ir vienīgais ekspedīcijā iegūtais dotums, ko Ē. N. Setele vienā teikumā pēc tās publiskoja. Ņemot vērā pašlaik izpētītos avotus, ar piesardzību šim secinājumam var piekrist. Tātad Vidzemes lībiešu valodas asimilācijas process, iespējams, noslēdzās 19. gs. 60. gados.

Latviešu valodas
Pāles, Svētciena
un Salacas
izloksnes audio
ieraksti:

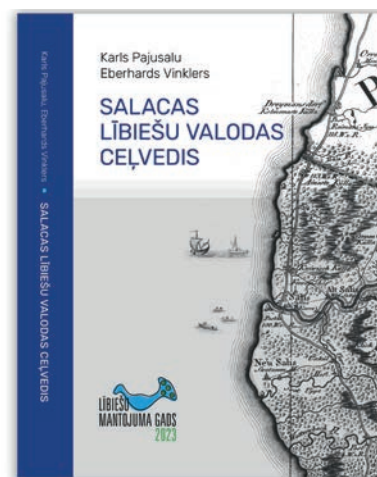
34. attēls. Vidzemes lībieša Gusta Bisnieka fotogrāfija.
Publicēta Ausekļa "Kopotajos rakstos".
Rīga: A. Gulbja apgāds. 1923. gads. 270. lpp.

⁴⁶ Blumberga, R. (2006). *Lībieši dokumentos un vēstulēs*. Somijas zinātnieku ekspedīcijas pie lībiešiem. LU Latvijas vēstures institūts. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 75. lpp.

- 2) Pēc Ē. N. Seteles pierakstiem redzams, ka tās paaudzes cilvēki, kas Andersa Jūhana Šēgrēna 1846. gada ekspedīcijas rezultātos minēti kā valodu runājoši (pēc akadēmiķa Saulveža Cimermaņa domām, tie bijuši Svētcima pagasta vidējās un vecākās paaudzes cilvēki, kuru lielākā daļa mirusi 19. gs. 40. gadu otrajā pusē un 50. gados, bet kuriem palikuši bērni spēka gados un citi radinieki), saviem pēctečiem vairs nav mācījuši lībiešu valodu. 20. gadsimta sākumā starp vecākās paaudzes lībiešu pēctečiem vēl bija saglabājušās atmiņas par valodas runātājiem, varbūt kāds vārds, bet ne pati valoda.⁴⁷
- 3) Ņemot vērā, ka Ē. N. Sētele interesējās tikai par lībiešu valodas runātājiem, viņš nav pierakstījis ziņas, kas ļautu izdarīt secinājumus par Vidzemes lībiešu pēcteču etnisko pašapziņu, t. i., lībisko identitāti.⁴⁸

Galvenie Salacas lībiešu valodas avoti nāk no 18. gs. otrās puses un 19. gs. pirmās puses. Plašāku Salacas lībiešu valodas paraugu krājumu 1846. gadā pierakstījis Anderss Johans Šēgrēns.⁴⁹ Visaptverošāko Salacas lībiešu valodas vārdu krājuma un gramatisko formu izklāstu var atrast valodnieku, Salacas lībiešu valodas pētnieku Eberharda Vinklera un Karla Pajusalu sastādītajā Salacas lībiešu vārdnīcā.⁵⁰

35. attēls. 2023. gadā tika izdota Karla Pajusalu un Eberharda Vinklera
"Salacas lībiešu valodas ceļvedis"

5.1. Vietvārdi un apvidvārdi

Visilgāk noteiktas kultūras nospiedums saglabājas vietvārdos jeb toponīmos, īpaši ūdenstilpju (upju, ezeru) nosaukumos. Savdabīgu kultūrvēstures mantojumu atklāj arī māju nosaukumi.

No senās senču valodas līdz šodienai saglabājušies vairs tikai vietvārdi un iezīmes latviešu valodas izloksnēs Vidzemes lībiešu apdzīvotajā Metsepoles teritorijā mūsdienās dzīvojošo ļaužu valodā. Liela daļa vecākās paaudzes, kas no bērnības runājusi visai ekonomiskajā valodā, jau aizgājusi mūžībā. Tomēr vairākās apdzīvotās vietās, piemēram, Pālē, Staicelē, Viļķenē, Salacgrīvā, Alojā, Korģenē, Limbažos, Lēdurgā un citur, joprojām var dzirdēt īso, aprauto vārdu (bez galotnēm un daudzām garumzīmēm) skanējumu, lietvārdu lietojumu pārsvarā vīriešu dzimtē un interesantus vietvārdus, kas lietoti no seniem laikiem.

⁴⁷ Blumberga, R. (2006). *Lībieši dokumentos un vēstulēs. Somijas zinātnieku ekspedīcijas pie lībiešiem*. LU Latvijas vēstures institūts. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 75. lpp.

⁴⁸ Turpat, 170. lpp.

⁴⁹ Pajusalu, K., Vinklers, E. (2024). *Salacas lībiešu vietvārdi kā valodas kontaktu spogulis*. Pieejams: <https://www.livonian.lv/lv/publikacijas/salacas-libiesu-vietvardi-ka-valodas-kontaktu-spagulis/>

⁵⁰ Winkler, Eberhard, Pajusalu, Karl. 2009. *Salis-livisches Wörterbuch*. Tallinn: Estonian Academy Publishers.

Kas ir apvidvārds?

Teritoriāli ierobežots, kādas valodas izloksnē, izlokšņu grupā vai dialektā lietots vārds, kas neietilpst literārajā valodā.⁵¹

Šeit daži apvidvārdi, daļa no kuriem ir cēlušies no lībiešu valodas:

<i>kērpā</i>	'siena kaudze'
<i>pluote</i>	'bars'
<i>meņģi</i>	'rotallietā'
<i>pēkš</i>	'elpa, dvaša'
<i>pemps</i>	'sapuvīis koks'
<i>zutiņi</i>	'nēģi'
<i>sonns</i>	'auns'

<i>čorka</i>	'mitrā, ūdeņaina vieta'
<i>konna</i>	'varde'
<i>roidi</i>	'gruži, netīrumi'
<i>dorša</i>	'menca'
<i>kunči</i>	'lucīši'
<i>urga</i>	'maza upīte'
<i>lūkat</i>	'skatīties'
<i>vanga</i>	'zema, pārplūstoša pļava upes malā'

Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta izveidotajā apvidvārdu interneta vietnē <https://apvidvardi.lu.lv/> ir atrodami ļoti daudzi pierakstīti apvidvārdi, īpaši no Pāles un Viļķenes pagastiem.

Piemēram, no Pāles pagasta interneta vietnē pierakstīt 1297 apvidvārdi.

Lībiska vai igauniska izcelsme ir nozīmīgai daļai Svētcietā, Vecsalacas, Pāles, Viļķenes, Alojās, Staiceles, Lēdurgas pagastu un citu apdzīvotu vietu māju vārdiem un vietvārdiem. Vidzemē senākie rakstiski fiksētie mājvārdi nāk no 15. gs., vairāk no 16. gs. vidus.⁵²

Daži piemēri ar mājvārdiem, kas ietver lībisko mantojumu:⁵³

- Jauntošeni, Vectošeni, Lielnoras – lībiešu 'nūor' (jauns)
- Vangas – lībiešu 'vanga' (paliene, pārplūdusi pļava), skandināvu 'vangr' (lauks, pļava, klajums)
- Rammas – lībiešu 'rammō' (plātīties, lielīties)
- Tammi – lībiešu 'tam' (ozols), 'tammō' (sacietēt, sablietēt)
- Permeži – lībiešu 'perīmīez' (saimnieks)
- Mustanci – lībiešu 'must' (melns), 'Ants' (Ansis)
- Kulancis – lībiešu 'kilā' (ciems), 'Ants' (Ansis)
- Puope – lībiešu 'pūop' (kūdra, kūdraina augsne)
- Karra – dienvidigauņu 'kahr, karh', somu 'karhu' (lācis)
- Ainažu un Mērnīeku pusē – Pelses, Irnumi, Kanišas, Pīetes, Kormežs, Randgals, Kokas, Punči, Punčuri u. c.

⁵¹ <https://tezaurs.lv/apvidv%C4%81rds:1>

⁵² Vidzemes Svētupe mītiskajā un reālajā kultūrtelpā. 2015. Rīga: NT Klasika. 71. lpp.

⁵³ Turpat.

- Salacas - Kuiviži, mājvārdi ar izskaņu -unka un -āgi – Unkas, Jaununkas, Ceikukas, Vecāgi, Jaunaģi, arī Ridāji, Tuiskas, Perci, Ceikunka, Jemekle, Zonepe, Sapati, Viļči, Kliķis, Primma u. c.
- Svētciema pagastā: Ķelderi, Ķeguļi, Ķirpaki, Ķilzumi, Kardes, Lipas, Tošēni, Kadagi, Vangas. Ķirbižos: Kannieki, Ķiberi, Pētes, Padjelga, Pietes, Lemšas u. c.
- Pāles pagastā: Alumi, Segrumi, Ķemši, Virtakas, Puksis, Pilkas, Ķori, Pankas, Kadagi, Karvas, Ķemši; Laveri, Sucēni u. c.
- Limbažu apkaimē: Rēķi, Pulkas, Sleikas, Bunkšas, Branči, Naglūži, Sudmači, Samši, Vankuļi, Urakši, Paldadži, Langači, Kaipagi, Viekaži, Pennes u. c.
- Liepupes pagastā: Ķīklejas, Kumpāni, Kangari, Kaņģi, Lembuži, Pančaki, Podali, Šabraki, Pempari, Porkas, Nuguļi, Noricas, Prinkas, Pidas, Vārzas; Tiegaži, Vainiži u. c.
- Umurgas apkārtnē: Ķeņi, Rimači, Ķērpas, Piļļi, Unkšas, Paukas, Roperbeķi u. c.
- Pociema pagastā: Aišēni, Ķiguļi u. c.
- Ungurpils apkaimē: Rēzas, Zelles u. c.
- Alojās apkaimē: Bunkas, Garandžas, Musleti u. c.
- Staiceles un Rozēnu apkaimē: Pužas, Kodāji, Limšēni, Ūpšas, Piģēni, Kuņģeni, Lukstiņi, Blaķi, Ģinēni, Ķilas, Munas, Mačkalni, Mankavas, Mujakas, Muonenieki, Puršeni, Raupes, Ridus, Rūjas, Mikas, Sači, Joglas u. c.

36. attēls. Mājas nosaukums "Munas" Korģenē, Limbažu novadā

37. attēls. Mājas nosaukums "Tuiskas" Korģenē, Limbažu novadā

38. attēls. Mājas nosaukums "Oļķi" Korģenē, Limbažu novadā

39. attēls. Mājas nosaukums "Ļekungas" Korģenē, Limbažu novadā
Foto: L. Ozoliņa

Kas ir vietvārds (toponīms)?

Īpašvārds, ar ko apzīmē kādu ģeogrāfisku objektu.⁵⁴

Braslavas pagastā, Lielurga, Mazurga – upītes Vitrupes pagastā, tautā sauktas arī par Lielupīti un Mazupīti, Pučurga – Briedes pieteka, netālu no tās ietekas Burtnieku ezerā, Ķidurga – Ķīšupes pieteka Vidrižu pagastā. Šī sakne izmantota arī vietvārdos – Lēdurga un Umurga – pagastu nosaukumi, Mudurgas – mājas vārds Lēdurgā, Linurgas, Mellurgas – Mērniekos, Mazurdziņas, Mežurgas – māju vārdi Pāles pagastā u. c.

40. attēls. Upes "Aģe" nosaukuma zīme
Salacas lībiešu valodā "Aģjoug"
Foto: L. Bernarde

⁵⁴ <https://tezaurs.lv/vietv%C4%81rds>

Cita, plaši sastopama vārda sakne, kas radusies no **kilā** – ‘ciems’, senām formām. Te minami piemēri tieši ciemu un mazāku apdzīvoto vietu nosaukumos: Ikšķile, Puikule, Kuiķule, Lemškule, Jērkule; vecie ciemu nosaukumi: Pāle – Sepkule, Šķirstiņi – Napkule, Ārciems – Erkule u. c.

Korģenē tiltu pāri Korģītes upei (arī tās nosaukums cēlies no lībiešu valodas, Salacas lībiešu valodā redzamais vārds **korg** ir ar nozīmi ‘svarīgs’) kādreiz sauca par Aud tiltu (auda ‘bedre, caurums’). Ir vēl daudz tādu veco vietvārdu, kuri vēl prasa darbu, lai tos izskaidrotu.

Rakstā “Salacas lībiešu vietvārdi kā valodas kontaktu spogulis” aplūkoti no 1655. līdz 1846. gadam pierakstīti Salacas lībiešu vietvārdi, kas ir iekļauti “Salacas lībiešu vārdnīcā” (Winkler, Pajusalu, 2009). Tie ietver apmēram 20 apdzīvotu vietu nosaukumu, trīs salu nosaukumus, četrus upju nosaukumus un apmēram desmit valstu nosaukumus. Aplūkojamie vietvārdi ir gan lībiešu izcelsmes, gan tādi, kas droši vien ir aizgūti no igauņu, latviešu un vācu valodas, un tādējādi atspoguļo vēsturiskos Salacas lībiešu valodas un kultūras kontaktus.

41. attēls. Upes nosaukuma norādes “Korģe”, Korģenē, Limbažu novadā
Foto: L. Ozoliņa

Raksts pieejams:

Skolēni var doties **virtuālā ekskursijā pa Vidzemes lībiešu pēdām**, Svētupes krastos, kopā ar Pāles pamatskolas 8. klasi. Ekskursijas video pieejams šeit:

6. Vidzemes lībiskā kultūrtelpa, kopiena un tās dalībnieki

Vidzemes lībiskās kultūrtelpas pamatā ir latviešu valodas Vidzemes lībisko izlokšņu areāls, un tās pirmsākumi saistāmi ar seno Metsepoles lībiešu apdzīvoto teritoriju. Mūsdienās tā ģeogrāfiski aptver Limbažu novadu un Siguldas novada Lēdurgas pagastu, kur joprojām dzīvo un saimnieko Vidzemes lībiešu pēcteči. Kultūrtelpai piemīt arī savdabīgas nemateriālā kultūras mantojuma izpausmes – gadskārtu ieražas, saimniekošanas veids, kas saglabā ciešu saikni ar dabu un lībisko mantojumu, darba un sadzīves tradīcijas.

Jaunākajā laikā kultūrtelpas savdabība ir transformējusies un guvusi jaunas izpausmes mūzikā, dzejā, vizuālajā un it īpaši lietišķajā mākslā. 2022. gada nogalē Vidzemes lībiskā kultūrtelpa tika iekļauta Latvijas Nacionālajā nemateriālā kultūras mantojuma sarakstā, tādēļ tās dalībnieki, sadarbojoties arī ar pašvaldībām, arvien mērķtiecīgāk organizē dažādus pasākumus, piemēram, starptautiskas konferences un putnu modināšanas svētkus uz Igaunijas un Latvijas robežas, lai stiprinātu kultūrtelpas vērtības un kopienu, kā arī kultūrtelpas atpazīstamību.

Vidzemes lībiskās kultūrtelpas identitātes zīme ietver dzērves (Salacas lībiešu val. **kūrg**), arhetipiskā putna, simbolu, kas raksturo piederību kultūrtelpas norisēm, rada mājas izjūtu, dabas – cilvēka saikni un cikliskumu – pavasara iedvesmu un rudens mieru.

42. attēls.
Vidzemes lībiskās kultūrtelpas identitātes zīme
Dizaina autore: S. Ozoliņa

6.1. Vidzemes lībiskās kultūrtelpas kopiena

Skatoties no Vidzemes lībiskās kultūrtelpas ģeogrāfiskajām robežām, kopienu veido ikviens cilvēks, kas dzīvo Limbažu novadā un Siguldas novada Lēdurgas pagastā.

Tomēr kultūrtelpa ir pārlaicīga un pārkāpj fiziskās robežas, tādēļ plašākā nozīmē tās kopiena ir Vidzemes lībiešu pēcteči, kas dzīvo Ziemeļrietumvidzemē, Latvijas un Dienvidigaunijas pierobežā, t. i., senā Metsepoles novada teritorijā, un kuru ikdienas saziņā ir raksturīgas latviešu valodas lībiskā dialekta izloknes.

Vidzemes lībiešu identitātes apziņā nozīmīgi ir vēsturnieces Rasmus Noriņas pētījumi par Vidzemes lībiešu dzimtām, kuru pamatā ir 1846. gadā somu valodnieka Andersa Jūhana Šēgrēna dokumentētās liecības par 22 cilvēkiem Svētcima muižā un apkārtnē, kas pratuši lībiešu valodu. Šo dzimtu pēcteči uzskatāmi par Vidzemes lībiešu kultūras mantojuma kopienas kodolu.

Vidzemes lībiskās kultūrtelpas kultūras mantojuma kopienu veido dažādi dalībnieki: tradicionālo amatu pratēji – piejūras zvejnieki, audējas un nēģu zvejnieki Salacā un Svētupē, amatnieki, novadpētnieki, atmiņu institūciju darbinieki, pētnieki, dzejnieki, folkloras kopu dalībnieki, pedagogi, pašvaldību darbinieki, vietējie uzņēmēji un citi.

Kopienu veido cilvēki, kas izjūt piederību savai dzimtajai vietai un/vai dzīvesvietai, veido un saglabā kultūrainavu. Viņus vieno atbildība par kopējo dzīves telpu, vēlme apzināt, pētīt, saglabāt un popularizēt nākamajām paaudzēm kultūras mantojumu, uzsverot Salacas (Vidzemes) lībiešu valodas nozīmi.

Vidzemes lībiskās kultūrtelpas kopienas ģeogrāfiskās teritorijas ir Ainaži, Salacgrīva, Svētciems, Lauvas, Kuiķule, Pāle, Viļķene, Šķirstiņi, Āstere, Ārciems, Būdele, Korgēne, Katvari, Pociems, Braslava, Brīvzemnieki, Umurga, Ungurpils, Vitrupe, Liepupe, Puikule, Limbaži, Staicele, Aloja, Vidriži, Paldaži, Lēdurga, Tūja, Skulte, Lādezers u. c.

Iepazīties ar Vidzemes lībisko kultūrtelpu var interneta vietnēs:

<https://nematerialakultura.lv/Elementi/vidzemes-libiska-kulturtelpa/> un
www.vidzemeslibiesi.lv

6.2. Vidzemes lībiskās kultūrtelpas vērtības

Kultūrtelpu raksturo vairākas vērtības. Tā nav iedomājama bez Vidzemes lībiešu pēcteču līdzdalības savu sakņu izpētē un dzimtu koku veidošanā. Jau kopš 2003. gada Pālē notiek regulāri Vidzemes lībiešu dzimtu pēcteču salidojumi.

Ikdienas saziņa latviešu valodas lībiskā dialekta Vidzemes izloksnēs, tai skaitā joprojām saglabātie lībiskas izcelsmes vietvārdi Ziemeļrietumvidzemes kulūrainavā. Tā sauktās "ekonomiskās" valodas savdabība Ziemeļrietumvidzemē veidojusies daudzu gadsimtu laikā, saglabājot iezīmes un liecības par savstarpējām attiecībām starp somugru tautām un baltiem. Izloksnēm ir raksturīga galotņu noraušana vārdiem, vīriešu dzimtes, kā arī darbības vārdu tagadnē lietošana. Mūsdienās lībiskā dialekta Vidzemes izloksņu atpazīstamība ikdienas sarunās apliecina identitātes nozīmi kopienā un ārpus tās, kā arī saglabā mutvārdu tradīcijas.

Vēl viena pašsaprotama un joprojām klātesoša vērtība ir vietvārdi un apvidvārdi, kas nes lībiskās saknes. Vietvārdi ir tie, kas piešķir noteiktu identitāti vietai, un tie ir sava veida tilts ar pagātnes iedzīvotājiem, kas reiz mituši Vidzemes lībiskās kultūrtelpas vēsturiskajā teritorijā.

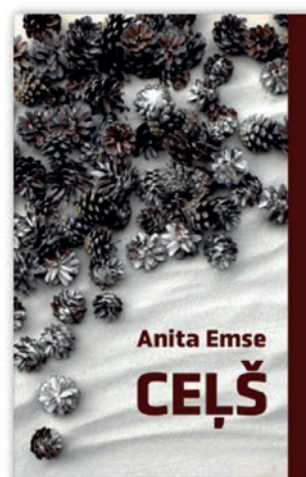
Dzīvais mantojums ir sastopams joprojām pārmantotajās amatniecības prasmēs un tradicionālajās zināšanās. Vidzemes lībiskās kultūrtelpas kopienai ir raksturīgas savdabīgas amatniecības un saimniekošanas prasmes, piemēram, **piejūras zvejniecība, upes nēģu ķeršana Salacā un Svētupē, lakatu un deķu aušana, izmantojot augu krāsās krāsotas dzijas, smilgu sedziņu aušana, putru vārīšana Staicelē, Lēdurgā un citās vietās.**

43. attēls. Putraim' putra ar
gruzdumiem un rūgušpienu
Foto: I. Jaunzeme

Jaunrade kā kultūras mantojuma saglabāšanas stratēģija ir būtiska Vidzemes lībiskās kultūrtelpas vērtība. Jaunradīti darbi, piemēram, daiļliteratūra Salacas lībiešu valodā un lībiskā dialekta Vidzemes izloksnēs. Pirmā dzejas grāmata Salacas lībiešu valodā tika izdota 2013. gadā – Ķempju Kārļa dzejas izdevums "Salats joug kolm aģa" ("Salacas upes trīs krasti"). Dzejniece Anita Emse 2014. gadā izdeva dzejas krājumu "Saknes", kurā vairāki dzejoļi sarakstīti latviešu valodas Svētciema izloksnē, kā arī Guntara Godiņa veiktie somu dzejnieces Heli Lāksonenas (*Heli Laaksonen*) daiļdarbu atdzejojumi, izmantojot lībiskā dialekta Vidzemes izloksnes.

44. attēls. Anitas Emses jaunākā dzejas un atmiņu grāmata
"Ceļš", Izdevniecības "Madris" (2024)

Arvien nozīmīgāku vietu kultūras mantojuma vērtību saglabāšanā ieņem jaunie mākslinieki, piemēram, kamerdejas kopa "LAUGA" u. c. mākslas, mūzikas un dejas izpildītāji.

Kopas "LAUGA" dejas izrāde "1/5" var noskatīties YouTube kanālā

Horeogrāfe

A. Grīnvalde,
vizuālais koncepts

R. Švarcs:

(2) Lauga.

Koncerts. Pāle.

(16.11.2024.)

45. attēls. Deju kopa "LAUGA". Dejas priekšnesums "1/5"
Pāles kultūras namā, 2024. Foto: E. Vijups

Savukārt **oriģinālmūzikas projekts "Kuolm randō / Trīs krasti"** – soliste un komponiste Elīna Ose kopā ar projekta mūziķiem – pārvērs lībiešu dzeju mūzikā.

Noklausies dziesmu "Tuļpuķķiž / Ugunspuķēs" (mūzika Elīna Ose, dzeja Ķempju Kārlis) YouTube kanālā:

Ainava ir nozīmīga Vidzemes lībiskās kultūrtelpas vērtība, pateicoties tai senās Metsepoles teritorijās ir veidojušās savdabīgas vietējo iedzīvotāju saimniekošanas prasmes un tradīcijas. Ziemeļvidzeme arheoloģiski ir maz pētīts novads. Svētupes krasti, līkloči glabā valsts nozīmes kultūras pieminekli – Svētupes lībiešu upuralu, kuru Latvijas Arheologu biedrība 2023. gadā izraudzījās par gada arheoloģisko pieminekli. 2001. gadā lībiešu upuralu iekļāva aizsargājamo ģeoloģisko un ģeomorfoloģisko dabas pieminekļu sarakstā. Kultūrainavā ir vairāki vietējās nozīmes kultūras pieminekļi – Kuiķules svētozolu birzs – kulta vieta, Ķilzumu senkapi (Zviedru senkapi), Senā cepļa vieta u. c. Kopš 2013. gada Svētupe ir kļuvusi par starptautiskā pētījuma galveno objektu Latvijas zinātnes padomes atbalstītā projektā. Tajā apzināts un atklāts Svētupes daudzpusīgais mantojums, kas apkopots vairākās grāmatās. Ar lībisko mantojumu saistīti arī senkapi un pilskalns, piemēram, Liepupes pilskalns un Buļļmuižas senkapi.

6.3. Lībiešu mantojuma dienas atzīmēšanas tradīcija

LU Lībiešu institūts sadarbībā ar UNESCO Latvijas Nacionālo komisiju un Latvijas Nacionālo kultūras centru 2023. gadu pasludināja par Lībiešu mantojuma gadu. Tā nolūks bija pievērst uzmanību Latvijas lībiskajām saknēm.

Lībiešu mantojuma diena tika iedibināta kā tradīcija, lai simboliski godinātu Latvijas novadu lībiskās saknes. Lībiešu mantojuma diena tiek atzīmēta pirmajā svētdienā pēc pavasara Saulgriežiem visā Latvijā lībiešu savulaik apdzīvotajos novados.

Šajā dienā tiek pacelti lībiešu zaļi balti zilie karogi, lībiešu kultūras mantojuma kopienas dalībnieki savienojas lībiešu putnu modināšanas rituālā, kura saknes meklējamas tālā senatnē. Putnu modināšana ir sena, tieši lībiešiem raksturīga tradīcija. Tā saistās ar Baltijas jūras somu (lībiešu, igauņu, somu, karēļu un citu) mītiskajiem priekšstatiem par pasaules izcelšanos no ūdensputna olas, tāpēc putni ir izmantoti senajās rotās, piemēram, plaši pazīstami ir tā dēvētie "lībiešu putniņi" – piekariņi, kas atrodami arheoloģiskajos materiālos lībiešu savulaik apdzīvotajās vietās, putni redzami arī klinšu gleznojumos Karēlijā, Somijā un citviet. Putnu modināšana, kas lībiešiem iezīmē gada sākumu un visa dzīvā atmošanos, ir šī senā mīta atbalss. Lībiešu tradīcija sakņojas tradicionālā uzskatā, ka gājputni rudenī neaizlido, bet ziemu pārlaiž jūras, upes vai ezera dibenā vai krastā, un pavasarī tie jāmodina.

Par to, kā modināmi putni, lasiet šajā rakstā: <https://www.livonian.lv/lv/blogs/menesa-prieksmets-032021/>

Lībiešu mantojuma dienas tradīcija un karte ir skatāma interneta vietnē: <https://libiesugads.lv/>

Vidzemes lībiskās kultūrtelpas kopiena plaši atzīmē Lībiešu mantojuma dienu.

Viens no simboliskākajiem pasākumiem notiek Latvijas un Igaunijas pierobežā – Iklā, kur satiekas lībiskā kultūras mantojuma nesēji, saglabātāji un interesenti. Šajā pasākumā uz abu valstu robežas tiek pacelti lībiešu karogi, dziedātas dziesmas un iets rotaļās. Lībiešu mantojuma dienas pasākumi noris teju visās Vidzemes lībiskās kultūrtelpas vietās – Staicelē, Alojā, Pālē, Viļķenē, Vidrižos, Liepupē, Lēdurgā un citur.

46. attēls. Lībiešu karoga pacelšana Lībiešu mantojuma dienas atzīmēšanas pasākumā Iklā, 2023. Foto: L. Blome

47. attēls. Lībiešu mantojuma dienas atzīmēšana Lēdurgas Dendroparkā, 2024

48. attēls. Lībiešu mantojuma dienas atzīmēšana Iklā, 2025. Foto: M. Norvik